STAD IN WORDING, VLAARDINGEN 1574—1650

INLEIDING

Er is nog praktisch niets geschreven over Vlaardingen in de vroege zeventiende eeuw, de stad na de brand van 1574 tot laten we zeggen omstreeks 1650. M. van Nievelt geeft de voornaamste externe feiten weer, zonder daaruit tot conclusies te komen, in de „Handvesten, octroyen, privilegiën en regten aan de stede Vlaardingen... vergunt enz.", een werk dat in 1772 in 's-Gravenhage en in 1775 ook in Utrecht werd uitgegeven. P.G.Q. Sprenger van Eyk valt hierop in zijn „Geschiedenis en merkwaardigheden der stad Vlaardingen" uit 1832 terug zonder over de zeventiende eeuw iets nieuws bij te dragen. C. Postma brengt ons evenmin verder in zijn in 1958 verschenen „Korte geschiedenis van Vlaardingen". Hetzelfde geldt voor Hans van der Sloot's „Vissen bij de vleet" uit 1973. R. Meischke behandelt in „Vlaardingen in vogelvlucht" uit 1976 de stedebouwkundige ontwikkeling van de stad op een wijze die inderdaad inzicht verschaft (1).

Al met al leek het ons op zijn plaats een artikel te wijden aan een paar facetten van de Vlaardingse geschiedenis tussen 1574 en omstreeks 1650 aan de hand van vooral de archivalische bronnen, materiaal dat, van alle genoemde schrijvers, alleen door Nievelt goed is gebruikt. Daarbij komt de economische ontwikkeling het minst aan bod: die dient in een afzonderlijke publikatie over een groter tijdvak te worden bekeken. In ons artikel besteden wij achtereenvolgens aandacht aan: de invloed van de brand van 1574 en de tachtigjarige oorlog op de ontwikkeling van Vlaardingen in de vroege zeventiende eeuw; hoe er in de stad werd gewoond, geleefd, gewerkt, gerecreëerd, gevoeld en gedacht voorzover dit openbaar kan worden, en dat is vooral buitenshuis, op straat; omgekeerd hoe als gevolg van de genoemde activiteiten stad en straat er uitzagen en veranderden; tenslotte hoe de politieke macht en verhoudingen in Vlaardingen lagen, waarbij de belangrijkste vraag is hoe autonoom Vlaardingen was, of het als stad mocht worden beschouwd of tot het platteland moest worden gerekend. Er is in dit artikel dan ook geen sprake van een allesomvattende geschiedenis van het bewuste tijdvak. Wél hopen we aan het eind van ons verhaal een samenvattende karakteristiek van Vlaardingen te kunnen geven voor de periode 1574-1650. En ook dat we er in zijn geslaagd de lezer een beeld te geven van hoe Vlaardingen er in de eerste helft van de zeventiende eeuw uitzag in zijn rijke schakering van levensuitingen.

DE BRAND VAN 1574

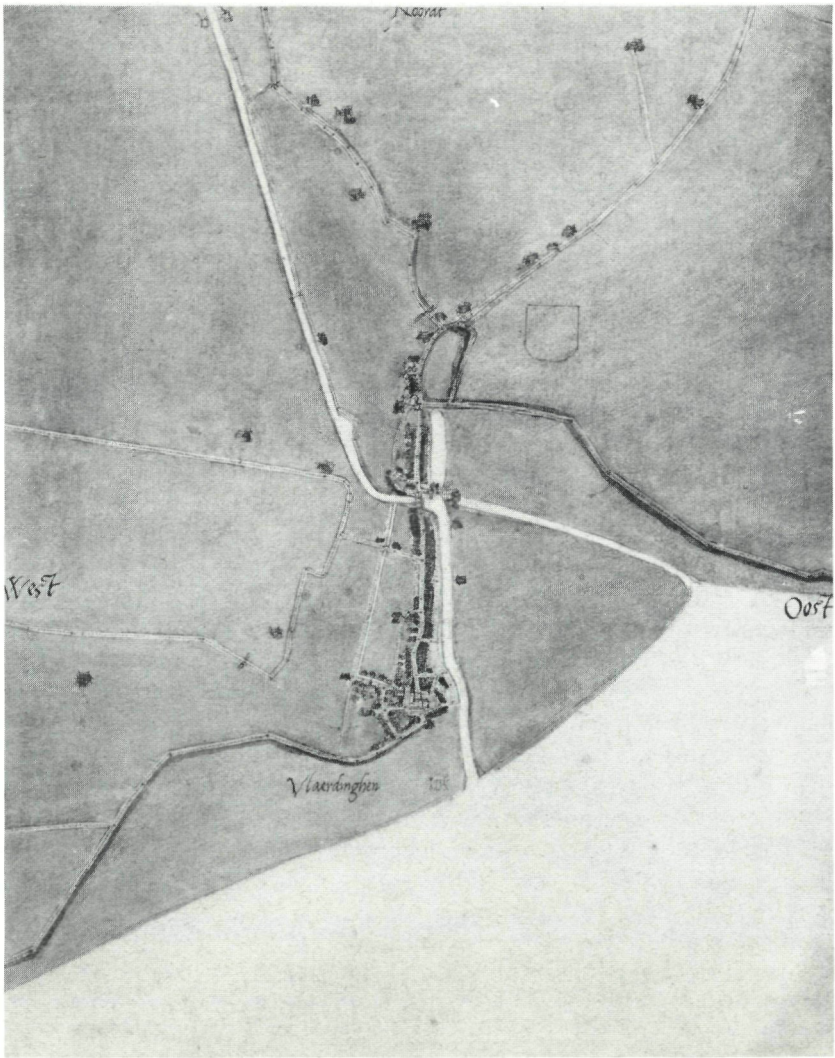
Tussen 1572 en 1576 woedde in Holland een oorlog die wat

verschrikkingen voor de burgerbevolking betreft is te vergelijken met die in Vietnam. De troepen van het wettige gezag trachtten de opstand te dempen van de geuzen die, voor een belangrijk deel overtuigde calvinisten, door hun optreden evenzeer extremisten waren als vrijheidsstrijders. Het wettig gezag was de spaanse koning als heer der Nederlanden en graaf van Holland, die zijn nederlandse gewesten wilde behouden als onderdeel van een groot rijk waarvan het centrum het rooms-katholieke Spanje was. De bevolking bestond voor meer dan negentig procent nog uit aanhangers van de oude roomse godsdienst, maar was niet of nauwelijks anti-protestants en had in geen geval veel sympathie of begrip voor de spaanse vreemdelingen die hier wet en orde kwamen herstellen en die net zo huishielden als hun tegenstanders. De bevolking van Holland was een zwijgende en vooral lijdende meerderheid die door beide strijdende partijen werd geplunderd, gebrandschat en vermoord.

De zomers tussen 1572 en 1576 waren vaak slecht, koud en veel te nat. Er heerste hongersnood. Om militaire redenen werden landerijen onder water gezet. Steden werden belegerd. Pestepidemieën eisten duizenden slachtoffers. De diepe ellende van deze tijd wordt indringend weergegeven door broeder Wouter Jacobszoon (Maes) of in het latijn Gualtherus Jacobi Masius, de prior van het klooster Stein bij Gouda, die moest uitwijken naar het tot 1578 koningsgezinde Amsterdam en die daar een dagboek bijhield van de gebeurtenissen in Holland. De meeste oorlogsberichten bereikten op de een of andere manier Amsterdam wel. Over het geheel genomen was broeder Wouter dan ook goed op de hoogte van het oorlogsverloop en de rampen die de bevolking teisterden, al zal hij er wat bijzonderheden betreft vaak naast hebben gezeten. Want veel nieuws kwam vervormd door of bestond uit louter geruchten, en verificatie was broeder Wouter niet mogelijk. Bijzondere aandacht had broeder Wouter voor de lotgevallen van het kleine Vlaardingen temidden van al die grote gebeurtenissen. Er woonde familie van hem, zijn zwager Claes Corneliszoon met diens dochter Apollonia Claesdochter.

Op grond daarvan wist onze prior op 6 december 1573 te vertellen dat „meest al Vlaerding binnen Schiedam gevlucht was om des conincks soudaten te ontloepen ende was Vlaerdinck soe ledich van als, dat daer scarp (nauwelijks) een turf in ghevonden werde" (2). Met andere woorden, de Vlaardingers waren massaal naar Schiedam gevlucht, waarbij ze alles wat ze konden dragen meenamen. Het klassieke beeld van eenvoudige onschuldige mensen die de oorlog over zich heen krijgen. Een paar weken later waren veel Vlaardingers kennelijk weer terug in hun eigen stad. Schiedam zal zelf te veel moeilijkheden hebben gehad om ook nog eens pakweg duizend Vlaardingse evacué's kost en inwoning te

geven: de stad zat vol Engelse huurtroepen die aan de opstandelingenzijde onder Willem van Oranje vochten. Op 21 januari 1574 las broeder Wouter uit een brief van zijn zwager Claes Corneliszoon „wat verdriet ende armoede dat geleden werde binnen Vlaerdingen, hoe die menschen hem daer voeden met haverenbroot te eeten ende simpel water te drincken" (3). Haver was veevoer, als eten voor mensen was het te vergelijken met de bloembollen uit de hongerwinter van 1944/45. Bij die honger kwam nog dat begin 1574 naar broeder Wouter's zeggen negenhonderd Spanjaarden in de stad bivakkeerden (4). Dat op een bevolking van nauwelijks vijftienhonderd inwoners!

Kaart van Vlaardingen van Jacob van Deventer uit ca 1560.

Toen Vlaardingen dan ook op 2 juni 1574 tot de grond toe afbrandde, was dat misschien wel de ramp van de eeuw, maar toch geen catastrofe die onverhoeds een bloeiende stad zo goed als van de aardbodem wegvaagde. Wanneer we afstand nemen van het gebeuren komt de stadsbrand van 1574 eerder op ons over als een strop die er óók nog wel bij kon na alles wat er al was afgeleden en verarmd. Al tientallen jaren lang was Vlaardingen straatarm. In 1561 werd van de driehonderd huizen die de stad telde slechts een kwart aangeslagen voor de tiende penning (5). Het grootste deel van het Vlaardingse huizenbestand moet klein en armetierig zijn geweest en van hout opgetrokken. Dit was zonder twijfel hetzelfde woningtype als we in 1584 in Rotterdam vinden in de buurt waar de mensen woonden die op de haringbuizen voeren : de Vissersdijk die was bebouwd met „eenige slechte visscherswoningen, met riet gedekt" (6).

Het komt ons voor dat Vlaardingen, zoals het er in 1574 bijstond, niet veel aan buit had te bieden aan de Schiedammers die de opnieuw door de bevolking verlaten stad in brand zouden hebben gestoken na huis voor huis te hebben opengebroken en geplunderd. Overigens vermeldt broeder Wouter de brand van Vlaardingen niet. Heeft het bericht hem, die van dag tot dag opschreef wat hij hoorde, pas later bereikt? Het lijkt ons waarschijnlijk. Mede omdat broeder Wouter regelmatig gewag maakte van branden. Het was daarbij steeds het platteland dat het moest ontgelden voor wat betreft verwoesting en plundering door krijgsvolk en de ongeregelde benden die met name in guerilla- en bewegingsoorlogen zo actief zijn. De branden waarover broeder Wouter het heeft gelden zonder uitzondering open dorpen en niet ommuurde vlekken, zoals ook de officiële stad Vlaardingen er één was. Met alle consequenties van dien. De honger, het krijgsvolk, het vluchtelingenleed en tenslotte de complete verwoesting betekenden zonder twijfel voor de Vlaardingers een onvoorstelbare verschrikking. Maar het was geen klap die volgde op een tijdvak van geluk, vrede en welvaart. Integendeel. Wél kan de brand van Vlaardingen worden beschouwd als het einde van de middeleeuwen, als een afsluiting ook van een eeuw die er weinig vreugde had gebracht. Voor het overige was de brand die Vlaardingen in de as legde in groter verband gezien geen uitzonderlijk gebeuren. Wat dit aangaat merken we op dat een paar weken na de Vlaardingse brand, blijkens een bericht dat broeder Wouter op 23 juni 1574 bereikte, ook Schiedam werd geplunderd : „Tot dese tijt hadden wij tijdinge, dat die guesen Schiedam plonderden ende alle goet daeruuuyt voerden, maekende die stadt met haer uuuyt- ende innerijden niet anders dan een manier van een duyfhuys" (7). Schiedam, met andere woorden, was precies zo'n open duiventil als Vlaardingen : ieder die wilde kon naar binnen vliegen.

DE TACHTIGJARIGE OORLOG

Na de tijd van rampspoed die de zeventiger jaren van de zestiende eeuw betekenden, doet zich het merkwaardige verschijnsel voor dat slechts korte tijd later, zo tegen 1600, Holland snel tot ongekende bloei kwam, ondanks, of misschien ook wel voor een deel dank zij de grote vaderlandse tachtigjarige oorlog, die ver buiten het gewest, aan de latere grenzen van de nederlandse Republiek werd voortgezet, met name in Gelre en in Brabant. Ook in Vlaardingen werd na 1576 het gewone leven van lieverlede weer opgevat. Met puinruimen en voorlopig herstel, zoals in Duitsland na 1945. Maar, los van de verwoesting van 1574, bleef Vlaardingen, in tegenstelling tot vele andere hollandse steden, nog om een andere reden erg lang maar al te zeer vertrouwd met het verschijnsel oorlog. Tot 1648 toe.

Elk jaar opnieuw werd immers de vissersvloot belaagd door de kapers uit Duinkerken en Nieuwpoort, die met hun privéoorlogsschepen vanuit de vijandelijke spaanse Nederlanden uitvoeren om de hollandse vissers- en handelsvloot zoveel mogelijk afbreuk te doen. De kaperkapiteins hadden van de regering van hun land vergunning voor hun onderneming. Juridisch werd dit jacht- en buitrecht op vijandelijke schepen door alle betrokkenen aanvaard of liever geduld. Kapers golden niet als bandieten, misdadigers, of outcasts, maar, althans in hun eigen land, als normale, geachte zeevaarders in een speciale branche, die van het particuliere marinebedrijf. Ook de Republiek kende kapers. Vanuit Vlissingen met name hebben ze geopereerd. De acties van de kapers vallen te vergelijken met wat het duitse onderzeebootwapen in de eerste en tweede wereldoorlog deed : door het in de grond boren van vijandelijke vissers- en koopvaardijschepen een land economisch de nek proberen te breken. Meestal ging het zo dat een kaper zijn prijs, dat is schip en bemanning, opbracht naar zijn operatiebasis. De reder kreeg daarop bericht dat hij zijn schip voor een bepaald „rantsoen", dat is losgeld kon terugkrijgen. Lukte dat niet, dan verkocht de kaper het schip. Ook kwam het voor dat schepen in de grond werden geboord. De bemanning werd doorgaans gevangen genomen. Bemanningsleden waren zelf verantwoordelijk voor een eigen rantsoen, het terugkopen van lijf en vrijheid. Soms schoot de reder het losgeld voor, uit menslievendheid of uit meer zakelijke overwegingen. Maar lang niet altijd was dat zo. Er zijn gevallen bekend waarbij de familie van de bemanningsleden het losgeld niet kon opbrengen. De zeeman bleef dan gevangen, tenzij een collecte die de familie mocht houden voldoende opbracht.
Niet zelden stierven zeelui als gevangene. Hun levensomstandigheden in gevangenschap zullen vaak nauwelijks hebben afgeweken van die in moderne concentratiekampen. Het leven

van de Vlaardingse vissers uit de zeventiende eeuw bracht bepaald nog meer gevaren mee dan omkomen in de golven.

Een berucht jaar vol kapingen was 1641. Op 14 september 1641 verklaart het Vlaardingse stadsbestuur dat op dat moment zevenentwintig stadgenoten „in Vlaenderen onder de vianden deser landen gevangen leggen" (8). Daarmee worden zonder twijfel vissers bedoeld. Gerechtelijke verklaringen uit 1641 laten de ellende zien die in de eerste plaats de vissers, maar toch ook de reders trof. Op 12 februari werd het schip van reder Jan Janszoon Broeck en stuurman Aryen Huygen Koes, dat op de Noordzee aan de beug oftewel met de vislijnen uitlag, door een Duinkerker kaper genomen; het schip werd gerantsoeneerd op 2.800 gulden; als borgen voor deze losprijs werden gevangen genomen de stuurman en twee mannen van zijn scheepsvolk; uiteindelijk kwamen de drie vrij nadat er 2.000 gulden was betaald (9). Op dezelfde dag nam een andere Duinkerker het schip van reder Abraham Hogenhoeck en stuurman Abraham Janszoon Calisvaer dat eveneens aan de beug lag; het werd gerantsoeneerd op 2.300 gulden en naar Yarmouth gebracht waar het na veel afdingen voor 2.141 gulden vrijkwam; dit geld werd voorgeschoten door Abraham Regenmoort, misschien een Rotterdamse koopman (10); het schip verloor, hetzij bij de ontsnapping, hetzij doordat het door de kaperbemanning werd meegenomen, de volgende goederen : 5 bakken want, 2 ankers, 2 kabels, 3 baaklijnen, 1 spil, kompassen en nachtglazen, 6 tonnen vis en ca 250 levende vissen, koksgereedschap, plus persoonlijke goederen van de bemanning (11). Op 27 februari werd de hoekerboot van reder Jan Ariënszoon en stuurman Cornelis Ariënszoon Dogge genomen en naar Duinkerken gebracht; de stuurman en vier van zijn vennoten of bemanningsleden werden aldaar gevangen gezet in afwachting van betaling (12). Hetzelfde lot trof op 29 april het schip van reder Aryen Rochus Cruyck en stuurman Willem Goossenszoon (13). De hoeker van de reders Dirck Cornelys de Lange en Pouwels Janszoon Broeck en stuurman Claes Arense Bars, werd blijkens het verhaal van de zeventienjarige scheepsjongen Cornelis Janszoon op 14 mei door een Duinkerker genomen; in afwachting van het losgeld werd de bemanning op 20 mei gevangen gezet, alleen de genoemde scheepsjongen kwam vrij om bericht naar Vlaardingen te brengen, waar hij tegen 27 mei arriveerde (14). Een maand later verklaarde een ander lid van de bemanning dat in Vlaardingen was teruggekeerd, dat de hoeker zelf Duinkerken nooit had bereikt, maar op 17 mei door een concurrerende kaper uit Calais weer aan de Duinkerker kapitein was ontnomen en vervolgens in genoemde franse haven als legitieme prijs verkocht (15). Een feit waarvan de scheepsjongen kennelijk niet op de hoogte was. Twee bootsgezellen van stuurman Mees Willemszoon vertelden het gerecht ten behoeve van reder Jacob

Rochuszoon van Pomeren dat zij op 24 mei met schip en goed op de Noordzee door de vijand waren genomen (16). Een kaper van Ostende overmeesterde op 25 juni het in mei uitgevaren schip van reder Aryen Rochus Cruyck en stuurman Pieter Claeszoon Turffboer; het schip werd naar Ostende opgebracht en de bemanning in afwachting van het losgeld gevangen gehouden (17). Nog erger is wat Cornelis Maertenszoon Persoon overkwam; toen zijn schip in mei aan een achtervolgende Duinkerker kaper probeerde te ontkomen, opende de vijand met grof geschut het vuur en daarbij werd Cornelis dodelijk getroffen (18).

Nu was 1641 wat het verlies van schepen aan kapers betreft een topjaar. In negatieve zin wel te verstaan. En, inderdaad, verzekering dekte de schade enigszins, maar de premies van minstens vijf procent van de verzekerde waarde logen er dan ook niet om. Wanneer we de Vlaardingse vissersvloot van 1641, buizen en hoekers samen, op twintig kielen taxeren, dan blijkt hoezeer de kapers onder hun prooi konden huishouden. Overigens waren het veel minder de haringschepen dan de beugvissers die het slachtoffer van de kapers werden: de hiervoor genoemde schepen gingen allemaal buiten het haringseizoen verloren. De beugschepen werkten betrekkelijk solitair en waren daardoor kwetsbaarder voor de kapers dan de gegroepeerd optredende haringvloten, die bovendien de bescherming genoten van speciaal uitgeruste oorlogsschepen, de buisconvooiers. De haringvisserij of grote visserij werd in de zeventiende eeuw zowel in als buiten Holland beschouwd als één van de belangrijkste peilers van de nationale economie. De overige zeevisserij was van minder belang, waarschijnlijk ook in Vlaardingen. Maar nu was het wel zo dat de Vlaardingse beugvissers met hun hoekers in het seizoen ook aan de haringteelt deelnamen. Het verloren gaan van deze schepen had dus zeker óók, voor wat betreft Vlaardingen, zijn weerslag op de lokale haringvisserij. Blijkens een getuigenis van 1605 hielden de resultaten van de visserij vaak niet over; gesproken wordt van „de sobere neringe der visscherijen" en hiermee worden zowel de beugvisserij als de haringvaart bedoeld (19). In Schiedam horen we soortgelijke geluiden. In 1585 kan die stad een belasting aan het land niet opbrengen „omdat den harinck, wesende heure hooftneringhe, opgehouden worden in omlegghende landen ende verbuert" (20). En in 1590 horen we opnieuw over de moeilijkheden van het haringbedrijf in Schiedam, wanneer het stadsbestuur rept van „de crancke neeringhe van den haringvaert, de grote schade ende verlies van de gemeene borgeren daeruuyt spruytende" (21). In Vlaardingen, dat behalve ten haring ook ter beugvaart voer, kan het alleen maar nóg moeilijker zijn geweest.

In dit verband nog het volgende over de zevenentwintig

Vlaardingse gevangen die in september 1641 nog niet thuis waren. Het getal lijkt klein, maar het komt wel neer op drie volledig geoefende buisbemanningen. Een groot economisch verlies, al die personele know-how die buiten spel stond. En de zevenentwintig mannen maakten naar schatting één procent van de bevolking van Vlaardingen uit. Of, om het nog wat duidelijker naar ons toe te halen: laten we ons eens voorstellen wat het zou betekenen als vandaag zevenhonderdentachtig Vlaardingse mannen in het buitenland gevangen zouden komen te zitten als gevolg van de uitoefening van hun beroep!

Onze stellige overtuiging is dan ook dat de oorlog en de kapers de ontwikkeling van Vlaardingen tot 1648 ernstig moeten hebben geremd. Los daarvan hebben de kapers van de zuidelijke Nederlanden met hun bedrijf een niet te schatten portie verdriet gebracht in heel wat, zo niet de meeste Vlaardingse zeemansfamilies.

Maar ondanks dat breidde Vlaardingen zich, net als verschillende andere hollandse steden, uit tussen het einde van de oorlog in Holland en het midden van de zeventiende eeuw. Ten tijde van de brand bedroeg het aantal huizen zoals we al zagen ca 300 en daarin hebben hooguit 1.500 mensen gewoond. In 1610 tellen we 438 huizen (22), dat betekent ongeveer 2.190 inwoners. En dat komt aardig overeen met het aantal inwoners van 2.217 dat in 1622 wordt genoemd, maar dat waarschijnlijk aan de lage kant is, overigens niet onbegrijpelijk waar het om een telling ten behoeve van de belasting ging (23). Maassluis telde toen 2.849 inwoners, Schiedam 5.997 en een andere kleine stad, Schoonhoven, 2.891. Wel kwam reeds in 1584 de loop erin wat de groei van de kleine stad Vlaardingen betreft. De stadssecretaris motiveerde toen een verzoek tot salarisverhoging met onder andere het argument dat ,,de steede aencomende is ende daer veel meer te doene valt dan voor den trouble", dat is de opstand (24). In 1645 bedroeg het aantal huizen ca 538 (25), wat een inwonertal van ongeveer 2.690 moet hebben betekend. We mogen dan ook concluderen dat de bevolking van Vlaardingen in de tachtigjarige oorlog is verdubbeld.

Voor een belangrijk deel moet de bevolkingsaanwas op rekening van immigratie worden geschreven. En de bevolkingsimport kwam niet van verre. Van de ca 354 mensen die tussen 1575 en 1675 poorter van Vlaardingen zijn geworden kwamen 8 uit Den Briel, 21 uit Delft annex Delfshaven, 3 uit Dordrecht, 5 uit Gouda, 5 uit Den Haag, 5 uit Katwijk, 8 uit Leiden en naaste omgeving, 7 uit De Lier, 13 uit Maasland, 7 uit Maassluis, 6 uit Monster, 8 uit Overschie, 13 uit Rotterdam, uit Schiedam 21, uit Schipluiden 8, 11 uit Spijkenisse, 5 uit Terheide en 13 uit Vlaardingerambacht en

Zouteveen samen. Uit Amsterdam komen we niemand tegen, uit Antwerpen is toevallig 1 persoon in Vlaardingen verzeild geraakt. Uit de haringsteden Enkhuizen en Medemblik is nooit iemand naar Vlaardingen toe gekomen en we treffen slechts 1 poorter aan die uit Hoorn kwam. Naast de hierboven genoemde immigranten uit Holland kwamen er nog 127 mensen naar Vlaardingen toe uit diverse dorpen en zeer kleine stadjes in Holland en Zeeland. Uit de rest van de Republiek, veelal uit kleine plaatsen, kwamen ongeveer 40 mensen zich in Vlaardingen vestigen. De rest van de immigranten in de stad, tussen de 10 en de 20 mensen, kwam uit het buitenland, dus die groep is duidelijk te verwaarlozen (26). Vlaardingen had, zo blijkt duidelijk uit deze telling, alleen wat betreft de regio enige aantrekkingskracht op het punt van vestiging en bevolkingsuitwisseling, en dan nog vooral wat de vissersplaatsen aangaat. Per saldo was het een landstadje of een groot dorp, dat voorbij Leiden, Zierikzee en Dordrecht al in onbekendheid was verzonken.

Over de vermogenspositie van de bovenlaag van de Vlaardingse bevolking in 1641-1642 worden we geïnformeerd door twee lijsten : één met de namen van de mensen wier vermogen groter was dan 2.000 gulden, een ander van die burgers die tussen 1.000 en 2.000 gulden gegoed waren (27). Boven 2.000 gulden uit komen 61 poorters, tussen de 1.000 en 2.000 gulden zitten 26 Vlaardingers. Op zo'n 538 gezinnen is dat een zeer redelijke mate van welstand. Van echte rijken is ons in Vlaardingen voor 1700 nooit gebleken.

Over de grootte van de Vlaardingse vissersvloot op het einde van de periode waarover ons verhaal gaat, worden we ingelicht door gezamenlijke verzoekschriften van reders en stuurlieden om de kade te verbeteren (28). Het ene verzoek wordt ondertekend door 7 reders en boekhouders van „verscheyde haringschepen ende houckers" en 14 stuurlieden; een tweede verzoekschrift gaat van 12 van de genoemde 14 stuurlui uit en die noemen zich het merendeel van de Vlaardingse stuurlieden. Op grond van deze weinige indicaties durven wij evenwel te schatten dat de Vlaardingse vloot van buizen en hoekers in 1648 in ieder geval 15, waarschijnlijk ongeveer 20, echter nog geen 25 schepen heeft bedragen. Laat het ons op 20 houden.

De zeventiende-eeuwse bebouwing van een beetje steedse allure die Vlaardingen blijkens tekeningen en prenten van kort voor 1750 had, kreeg de stad waarschijnlijk pas vanaf kort voor 1650 en niet geleidelijk aan in een proces van gedurige vervanging al vanaf het einde van de jaren 1500 zoals vele andere steden tijdens de vroege bloei van de gouden eeuw (29). De eerste, ietwat provisorische bebouwing van na de brand van 1574, het typische produkt van een proces van wederopbouw om een term van kort na 1945 hierop toe

te passen, moet wel van eenvoudige aard zijn geweest. De ramp van 1574 mag dan niet zo uitzonderlijk zijn geweest als hiervoor werd beschreven, lang nagewerkt heeft zij in ieder geval wel. De vergroting van de stad kunnen we goed volgen aan de hand van de uitgifte door het stadsbestuur van nieuwe erven: in 1594 in de Peperstraat 7; in 1603 aan de Westhavenkade 2; in 1606 in de Peperstraat 5; in 1607 aan de Hoogstraat 13; in 1610 aan de Hoogstraat 14, aan de Paterstraat 3, in de Vleersteeg 5 en in de Zomerstraat 8; in 1613 aan de Westhavenkade 9; in 1614 aan de Landstraat 2 en aan de Vetteoordskade 2; in 1616 aan de Dayer 5; in 1620 aan de Westhavenkade 1; in 1621 aan de Dayer 2; in 1622 opnieuw 2 aan de Dayer en ook 1 aan de Westhavenkade (30). Tussen 1606 en 1622 breidde Vlaardingen zich uit met 73 nieuwe bebouwde erven. Op een totaal aantal huizen van ongeveer 438 is dat een explosieve groei. Het zwaartepunt van deze stedebouwkundige expansie ligt in 1610 met 16 erven. Heeft het te maken met een economisch optimisme dat wellicht is gewekt door de voorlopige twaalfjarige vrede van 1609? Dat zou dan een bewijs temeer zijn hoezeer de oorlog voor vissers een gesel was!

OP ZOEK NAAR HET GEDRAG IN EEN NAUW STADJE

Vlaardingen van na 1574, in de eerste helft van de zeventiende eeuw, was een klein wereldje. Midden tussen onafzienbare weilanden, moerassen, een brede rivier en een wijde, vaak heiiggrijze lucht die aan alle kanten pas aan de horizon eindigde, lag het dorp dat zich stad mocht noemen. 's Zomers voor een deel verscholen tussen bomen, dicht tegen de Delflandse dijken aan. Dijken die de uitgestrektheid van het land meer accentueerden dan onderbraken. De ministad had als verst van elkaar gelegen grenzen de houten korenmolen aan de Kortedijk en tegen 1650 de bebouwing aan de Hoofd- of Westhavenkade die toen eindigde bij de huidige Vetteoordskade. Voor 1600 hield de stad aan de zuidkant bij de Zomerstraat en de Dayer op. Uit de verte viel Vlaardingen te herkennen aan de al genoemde korenmolen en de na de brand al gauw weer opgebouwde toren, die lager was dan de huidige. Daartussen scheepsmasten.

Aan de westkant, de omgeving van het huidige Liesveld, lagen tuinen, niet zozeer van warmoeziers of groentekwekers, als wel van andere, gewone burgers. We zullen zien waarom. Het lage land van Vlaardingen werd geregeld bij stormvloed overspoeld. Alleen de dijken, de Markt, Maassluissedijk, de Zomerstraat, de Dayer, de Havenkade, de Hoogstraat en de Kortedijk, en omgeving, kortom de hoger gelegen delen van de stad waren geschikt voor bewoning en bedrijf. Hierdoor was bouwgrond in Vlaardingen uiterst schaars. Voor tuinen was in de bebouwde stad,

achter de huizen, geen plaats. Aan de oostzijde van de stad, over de haven en het spuiwater, later Buizengat genoemd, lagen het huis en het hof van de ambachtsheer. Begin zeventiende eeuw kwamen de havenbrug en het Schiedamse Toepad, dat is de huidige Schiedamseweg. Verder was het stadsgebied aan de overzijde van het water praktisch onbebouwd.

Het verkeer met de buitenwereld liep per schip, te paard, met wagens of te voet over de dijken en enkele polderweggetjes. De Schiedamse- en de Maassluissedijk waren voor 1800 ongeplaveid. Dat betekende dat in de winter Vlaardingen heel moeilijk te bereiken of te verlaten was en dat het niet zelden volledig van de buitenwereld was afgesloten. Dat had de waterstad dan met een Alpendorp gemeen.

De door grondgebrek enge en benauwde stad werd niet alleen door het water bedreigd, maar ook door brand. Op een zeer bekrompen territoir woonden en werkten een paar duizend mensen, naar schatting 1.500 kort na 1574, in 1650 misschien 3.000, in ieder geval niet meer. Wie een forse stem had kon, wanneer dat nodig was, een groot gedeelte van de stad vanaf één plek beschreeuwen. Iedereen was dan ook, of hij wilde of niet, getuige van ieders geluid, ieders geur en nog veel meer. Deze natuurlijke nauwe onderlinge verbondenheid zal inderdaad op zijn tijd gevoelens van saamhorigheid en solidariteit hebben versterkt. Iedereen kende iedereen écht en dat kan de sociale afstanden die elders bestonden en groter werden, in Vlaardingen relatief klein hebben gehouden. De stad was in de vroege zeventiende eeuw te klein van schaal voor de verbijzondering in rijke, welgestelde en arme buurten die grotere hollandse steden te zien gaven. Maar aan de andere kant: wat moeten die Vlaardingse mensen van 1600 elkaar gehinderd, onbedoeld geïrriteerd, maar ook vaak opzettelijk gepest hebben. Er zal heel wat afgeruzied zijn.

Op het hier aangeduide facet van de stadsgeschiedenis, op hoe de stad er uitzag, anders dan op prenten en tekeningen die de zaak altijd mooier voorstellen dan hij was, op hoe er werd gewerkt en geleefd, daarop willen we hier ingaan. Er is bronnenmateriaal in overvloed. We beschikken over het stadskeurboek, waarin we alle door het stadsbestuur uitgevaardigde wetten vanaf omstreeks 1570 bijeen vinden. Het gaat hier om stedelijke wetten van grote verscheidenheid: burgerlijk recht, procesrecht, arbeidsrecht, uiteraard talloze bepalingen die brandbestrijding betreffen, verordeningen die de inrichting en competentie van het stedelijk bestuursapparaat regelen. Maar ook, erg belangrijk, bouwverordeningen. En natuurlijk, het grootste deel van het Vlaardingse geschreven recht bestaat uit het kleine strafrecht zoals we dat vandaag de dag in de gemeentelijke algemene

politieverordeningen vinden vastgelegd. Nu zijn APV's slaapverwekkende geschriften : in grammaticaal en syntactisch foutloos Nederlands, maar toch eigenlijk ontaal, wordt er systematisch in opgesomd wat er allemaal niet mag. De APV anticipeert, denkt vooruit aan alle mogelijke situaties die zich eens zouden kúnnen voordoen. Met de stedelijke keuren van rond 1600 is dat anders. Vaak begint zo'n keur met een beschouwing als: „alsoo men dagelicx bevint dat verscheyde persoonen, jonck ende out, haer niet en ontsyen" om een nader omschreven kwaad te bedrijven, tot nadeel en ongerief van andere burgers. Uit dit soort inleidende motiveringen blijkt dat de stedelijke wetgever pas tegen iets in actie kwam, wanneer de zaak al danig uit de hand was gelopen, wanneer een bepaald kwalijk doen of nalaten door een belangrijk deel van de bevolking althans doodnormaal werd gevonden in plaats van de openbare orde en veiligheid verstorend. De stadskeuren van politiële aard liepen niet op feiten vooruit, maar er achteraan. Daarom vormt het geheel van vooral het stedelijk strafrecht een schitterende kroniek van de algemene mentalitait en van het dagelijkse gedrag en wangedrag.

VUILE EN SCHONE STRATEN

Laten we beginnen met na te gaan hoe belangrijk de Vlaardingers een schone stad vonden. In 1589 verplichtten schout en schepenen hun medeburgers om de straat voor hun eigen huis bezemschoon te maken op door het stadsbestuur om te roepen tijdstippen. Verboden werd om as, aarde of ander vuil op straat neer te werpen of bij de kerk te deponeren, kennelijk een favoriete plek (31). Van 1591 dateert het verbod om „bij nacht off bij daege sijn water te maecken, gevoech te doen ofte vuylicheyt te brengen, noch oock eenich grom van visch te laeten leggen in de visbancke deser stede, op de bancken daer rontom ofte op de trappen aen de haven" (32). Het is zeer de vraag of het veel uithaalde. Je aan de bank gekochte zootje vis maakte je ter plekke schoon en je spoelde het uiteraard met het havenwater. En de mensen die geen zin hadden om wegens een onbenullige sanitaire reden helemaal naar huis te gaan, zullen misschien hebben overwogen dat de visbank toch al stonk. In 1596 wordt meer in het algemeen verboden om op straat te poepen (33). Van preutsheid en gêne om in aanwezigheid van anderen welke intieme lichamelijke handeling ook te verrichten, hadden de mensen van 1600 geen last. Wat kón je trouwens in de kleine huisjes van niet meer dan één kamer voor anderen verborgen houden!

Van hygiëne ontbrak veel mensen van vier eeuwen terug het eenvoudigste benul. Stank deerde hun minder dan ons van 1978 die elk luchtje met een spuitbus te lijf gaan. Om die reden ziet de stedelijke wetgever zich in 1611 genoodzaakt voor te schrijven dat

dode huisdieren begraven moeten worden, „alsoo men mede gewaer wort dat vele crengen ende doode beesten, als honden, catten ende dyergelijcke dagelicks worden geworpen in de wateren binnen desen stede, daerdoor deselve wateren worden besmet ende ontreynicht" (34). Natuurlijk werd bij deze gelegenheid meteen verboden om dode beesten op stráát te laten liggen.

Het Vlaardingse bedrijfsleven bracht ook de nodige hinder mee en het had zijn afval dat weg moest. In 1619 treft een verbod wat velen deden, namelijk „de vuylicheyt, sluym ende andere onnuticheyt van de vissch ende vleeten te brengen op de haven deser stede, ende aldaer eenen langen tijt te laten leggen, veroorsaeckende grooten stanck". Van 1619 af moest het schoonmaken van de vleten na de vangst en het lossnijden van verwarde en ineengedraaide netten bij de rivier worden gedaan en niet langer aan de Westhavenplaats of de Dayer.En verrot visafval mocht niet in de haven worden gekiept maar diende verderop in de Maas te worden gedeponeerd. Netten en vleten mochten voortaan hoogstens 24 uur op de kade blijven liggen (35).

In 1635 wordt geklaagd over „werpen ende uytdragen van assche, vuylnisse, stroo, peuyn ende andere onreynicheden, daerdoor dickmael peryckel van brant, quade lucht ende twist onder gebuyren veroirsaect". Veler gewoonte was het nog steeds dit afval in het water te gooien, in de Waal, de haven of de Biersloot, of om het op de openbare weg neer te smijten. Een ieder werd nú gelast zijn afval „in potten, tonnekens ofte ketels te versamelen", die op vaste dagen buiten te zetten „omme door den karreman ofte straetwercker geledicht ende wechgenomen te werden". Driemaal in de week, op maandag, woensdag en zaterdag reed de karreman door de stad om het huis- en bedrijfsvuil op te halen en de ergste rommel op straat op te ruimen. Wie veel slachtte had te zorgen dat het bloed netjes werd opgevangen en niet op straat voor andermans huis langs wegstroomde. Geronnen bloed moest binnen twee dagen weg. De bewoners van de Westhavenplaats, de Waal en dergelijke moesten de straat tussen hun huis en de kade steeds zo schoon houden dat er geen vuil in het open stadswater kon komen (36).

Het stadsbestuur en wie nadacht begon het nut van een schone stad in te zien. Maar lang niet iedereen dacht na. Herhaald werd dan ook in 1635 de al zeer oude bepaling tegen het plassen en poepen op straat, bij de visbank en de kerk (37). Dat af te leren viel kennelijk heel erg zwaar. Trouwens ook de stadsreinigingskeur van 1635 sloeg maar moeizaam aan. In 1641 wordt geklaagd „dat verscheyden leuye ende quaetwillige menschen hen niet en ontsien haere vuylicheyt, assche ende andere ontiecheyt te

werpen ofte smacken op 's heeren straeten, paden ende heerwegen, daerdoor deselve niet alleen onreyn, maer oock onbequaem gemaeckt worden om te gebruycken" (38). De daaruit voortvloeiende verordening spreekt van vuilstortbakken waar de mensen zelf hun afval naar toe moesten brengen. Betekent dit dat het experiment uit 1635 met de vuilnisophaaldienst in eerste instantie was mislukt? Het kan zijn. En als dat het geval was, dan werd het in 1645 opnieuw geprobeerd, want toen werd de verordening uit 1635 ongewijzigd opnieuw afgekondigd (39).

Vlaardingen lag toen wat leefbaarheid betreft ongetwijfeld achter bij Schiedam, waarvan een Engelsman die deze stad in de voorzomer van 1634 bezocht, getuigde dat het een lieflijke, aangename stad was, met een keurig, ruim marktplein, een mooie kerk, een haven met een hardstenen bekading en een gelijkmatig met baksteen geplaveide straat, die bij elk weertype droog en goed begaanbaar was (40). Als er in de eerste helft van de zeventiende eeuw al werkelijk iets verbeterde aan het besef van de gewone Vlaardingse burger voor wat betreft de openbare hygiëne, dan ging dat niet stapvoets maar in slakkentempo.

DE STRAAT ALS WERK- EN OPSLAGPLAATS

De openbare straat was niet alleen vuil, maar dikwijls ook voor het verkeer niet te gebruiken wegens allerlei economische activiteiten. De nauwe stad, die grote erven miste, had onvoldoende bedrijfsruimte. Daarom werd vaak de straat gebruikt als opslag- en werkruimte. Meestal werd dat door iedereen getolereerd. Je werkte, dat móest wel, zo goed mogelijk samen om wat schaars was zo eerlijk mogelijk te verdelen, het was een kwestie van geven en nemen. Nu is eerlijk altijd een subjectief begrip geweest. Af en toe moest de overheid dan ook ingrijpen in het vrije spel der Vlaardingse maatschappelijke krachten.

Zo in 1611. De vrouwen en kinderen zaten tot dien rustig midden op straat te breien en te spinnen wanneer het weer dat maar even toeliet. Hiermee is ongetwijfeld bedoeld het breien en herstellen van netten en het weven van de draad voor de vleten. Huisindustrie dus, waarmee velen wat bijverdienden. Echter werd de boetsters en weefsters aangezegd hiermee „binnen de stoupen ofte bancken van den huysen" te blijven, dat is te vergelijken met de trottoirs uit onze tijd. Dat moest omdat zij „de passagie ende het rijden van den wagens" belemmerden, waarbij nog wordt opgemerkt dat „daeruyt t'anderen tijde ongelucken sijn geschapen geweest te rijsen" (41). De nieuwe bepaling sloeg dus behalve op het belemmeren van andermans bedrijf ook wel degelijk op de verkeersveiligheid. Spinnen en boeten op straat was trouwens al rond 1580 een probleem (42). Het viel kennelijk niet

afdoende te bestrijden. En het was nét zo karakteristiek voor het stadsbeeld van de vroege zeventiende eeuw als de haven met schepen.

Een andere maatregel van veilig verkeer dateert van omstreeks 1580. Het ging hier om de toegestane maximumsnelheden op de weg. Immers „nyemant en sal binnen deser stede mogen draven met wagens"; de boete op overtreding van dit verbod was een pond. Het dubbele van dit tarief was schuldig „soo wie rent". Een boete van maar liefst tien pond wachtte de wegpiraat die „holt, dat de wagen ende paerden uyt sijn gewelt compt", dat wil zeggen onbestuurbaar wordt, uit zijn baan raakt, botst of over de kop slaat (43).

Het gebrek aan opslagruimte in Vlaardingen hing voor een deel samen met de wederopbouw na 1574 en de daarop volgende bouwactiviteiten in het kader van de groei die de stad kende. Vanaf 1615 mocht niemand meer hout, steen en andere bouwmaterialen of goederen tegen de muur rond het kerkhof opstapelen (44). De markt was geen plein vol rust en tot meditatie stemmende stilte. Verre van dat: hij had meer weg van een collectieve rotzooi-maar-wat-aan-plaats. In 1597 en opnieuw in 1613 en 1640 werd paal en perk gesteld aan het lossen van bouwmaterialen aan de haven. Stenen, pannen, tegels en dergelijke mochten er na het lossen hooguit acht dagen staan en ze moesten een roede van de kant afblijven, dat is ongeveer 3,75 meter. Dan konden de vissers-schepen nog net meren, laden en lossen. Want die mochten in geen geval in hun werk worden belemmerd. Voor de bouw en bestrating aangevoerd zand moest binnen twee dagen van de havenkade of de Waal zijn afgevoerd (45).

Kortom, in het vroegzeventiende-eeuwse Vlaardingen was aan de haven al te zien hoe er verderop in de stad werd „getimmerd", zoals bouwen toen heette. Maar ook hoe verschillende bij de visserij betrokken bedrijven elkaar met hun vele benodigdheden danig in de weg konden lopen. Zo kon het op een niet nader genoemd tijdstip kort voor of na 1600 niet langer worden toegestaan om ankers bij de taanschuur neer te leggen (46). En in 1595 moest worden bepaald dat je tussen begin mei en Sint-Nicolaasdag, dat is tijdens het haringseizoen en zijn aanloop, geen hout mocht hebben liggen tussen de scheepstimmerwerven van Jan Korssen en Pouwels Janszoon Broeck (47). Wij geloven dat het hier voornamelijk om hout gaat van de scheepsbouwerijen aan de oude haven tussen de Westhavenplaats en de Delflandse sluizen. In 1587 was al de verordening afgekondigd dat timmerlieden, scheepsbouwers en aannemers hun masten en ander hout na aanvoer binnen acht dagen van de kade moesten afhalen. Bovendien mocht je 's nachts geen wagens op straat en kade laten

staan, wat kennelijk door ruimtegebrek heel moeilijk anders kon (48). Wie vlas en hennep bewerkte voor scheepstouw en netten, zoals de lijndraaiers, mocht dit ruwe materiaal vanaf 1593 niet langer aan de haven of op de straat uitspreiden (49). Al vroeg beheersten dus verscheidene toeleverings- en nevenbedrijven van de visserij mede het stadsbeeld. En zij waren van een niet te onderschatten economisch belang.

Dat was met het boerenbedrijf eveneens het geval. Boeren waren er ook in de stad zelf, niet alleen in het ambacht eromheen. Vlaardingen was een volledig open stad, kende geen scheiding met het omringende platteland, ging er in op, was er een onderdeel van. In 1580 zag het stadsbestuur zich gedwongen tegen het loslopen van vee op te treden. Het verbood toen om „paerden, beesten (koeien), schapen, jonck ofte oudt, te houden lopen ofte weyden binnen de jurisdictie deser stede, op yemants erve, op den Dary, de Susterkaede ofte op het kerckhoff" (50). In 1630 werd bepaald dat je paarden en koeien alleen aan een halster of touw door de stad mocht leiden (51). Een uitzondering werd gemaakt voor de veedreef, het door de stad voeren van een hele kudde koeien, van het ene stuk weiland naar het andere, of van of naar de stal. Op dit punt was Vlaardingen volledig dorp. Er was heel wat beleid voor nodig om met in-acht-neming van ieders belang de straat in de eerste plaats vrij te houden voor zijn eigenlijke bestemming, het vervoer en verkeer.

HUIZEN EN ERVEN

De Vlaardingse huizen waren voor het merendeel klein, bekrompen en benauwd. Ze stonden dicht op elkaar. Al is die constatering nog zo absoluut, er valt toch wel wat meer over te weten. Een paar aanwijzingen hoe zo'n huis er uitzag zijn er. Waarschijnlijk werden de muren na 1574 doorgaans wel allemaal van steen opgetrokken. Hiervoor zagen we reeds dat de opslag van de in de haven aangevoerde stenen problemen gaf. Maar er is meer. Op hetzelfde moment dat de oorlog in Holland was afgelopen zou je kunnen zeggen, in 1577, verbood het stadsbestuur om stenen van afgebroken of vervallen huizen uit te voeren naar buiten de stad (52). Er was immers grote behoefte aan, de schaarste was enorm. Zowel voor woningbouw als voor bestratingen. Het zal Vlaardingen dan ook welkom zijn geweest dat er in 1591 een ploeg steenbakkers was die aan de rand van de Vettenoordsepolder een fabriek wilde opzetten en exploiteren. In de nabijheid van de Maas waar de klei vandaan kon worden gehaald. De heren kregen hun concessie van de stad. Bedongen werd als tegenprestatie een betaling van 50 gulden landpacht per jaar en levering van jaarlijks 6.000 dubbele klinkers. De stad zou voor een rijpad zorgen. De vergunning was uitgegeven voor 25 jaar (53). In 1603 echter al

hadden de „steenplaatsers" hun fabriek verlaten (54). Het land waarop de onderneming had gewerkt komt sindsdien in de stadsrekeningen onder de verpachte gronden voor als Steenplaats. Een naam die tot vandaag is blijven bestaan voor het intieme oude woonstraatje dat er thans ligt.

De schoorstenen en stookplaatsen van de Vlaardingse huizen waren al voor 1574 op wettelijk voorschrift allemaal van steen. De ongedateerde keur waaruit dit blijkt gold ook na 1574. Er stond verder in dat schoorstenen die midden in huis waren gebouwd en bij de dakvorst naar buiten kwamen, twee voet boven de nok moesten uitsteken. Kwam een schoorsteen op een lagere plaats naar buiten, bij de dakgoot, dan diende die aan de buitenkant vijf voet hoog te zijn, dat is ruim anderhalve meter (55).

Met het oog op het inderdaad zeer grote brandgevaar werd op 10 januari 1610 bepaald dat van toen af aan nieuw te bouwen huizen, loodsen en schuren, niet langer gedekt mochten worden met riet of stro; ook dat laatste kwam kennelijk nog voor. Eveneens voor erfafscheidingen werden deze materialen taboe verklaard (56). Omdat de regeling alleen op nieuw te bouwen huizen van toepassing was, zou hij pas op heel lange duur effect van betekenis krijgen. Tientallen jaren later dan ook, in 1656, kondigt de stedelijke overheid opnieuw een regeling af van ca 1625 met betrekking tot rieten daken, „teneynde deselve rietdecken als seer periculeus sijnde, mettertijt mogen affgebracht worden" (57). Als je niet beter wist zou je uit de toon van de zin concluderen dat er in 1625 voor het eerst over dit probleem werd nagedacht. De laatst geciteerde woorden duiden er op dat de stad niet van plan was haast te maken met de zaak. En wel omdat dit gewoon niet te verwezenlijken was. De nieuwe regeling van ca 1625 en 1656 kwam er dan ook op neer dat wanneer bestaande gebouwen een geheel nieuw dak nodig hadden, deze dakbedekking van hard materiaal moest zijn, van pannen of natuursteen. Hoefde een rieten dak alleen te worden bijgewerkt, dan mocht het blijven. We kunnen er dan ook van overtuigd zijn dat Vlaardingen nog lang na 1656 rieten daken heeft gekend.

De stad ging overigens nog op een ander punt voort met het tegengaan van de kans op brand. Vanaf 1615 mochten nieuwe hooibergen en hooischuren, die heel vaak pal achter of tegen de huizen aanstonden, alleen worden opgetrokken nadat er een bouwvergunning voor was afgegeven (58). Nu werd met die regel nogal eens de hand gelicht. In 1621 ondernam het stadsbestuur daar een actie tegen. Willem Pieterszoon Caescoper kreeg om te beginnen een boete nadat hij achter zijn huis een hooiberg had neergezet „contrarie de keure deser stede"; een paar weken later kwam daar bovenop de sommatie om het bouwsel binnen een

week af te breken (59). Pieter Corneliszoon Turff kreeg aanzegging zijn hooischuur zo dicht te maken „datter geen hoey deur en hangt" (60); een mooi staaltje bouwkunst zal die schuur van Turff zijn geweest. Een jaar later, in juli 1622, werd Aryen Aryenszoon Voocht bevolen om binnen drie dagen een hooischelf naast zijn huis te verwijderen (61).

Naast vuur was er water. Meer dan menige Vlaardinger lief was, zeker wanneer het in de winter zijn huis en kelder binnenliep. De mensen losten in dat geval hun ellende op door „'t water uyt hare kelders op de straat te pompen en 'tselve voorbij de huysen van haar gebueren te laten loopen". Met als resultaat dat „bijsonder in de winter de gebueren door onlijdelijcke stanck en vuyligheyt grootelijcx werden geïncommodeert; ende oock somtijts gebeurt dat 's heeren straten daardoor onbruyckelijck werden gemaackt". Daarom mocht vanaf 1664 het kelderwater niet langer lukraak de straat op worden gepompt, maar moest de massa van vaak diverse kubieke meters in emmertjes en tonnetjes vanuit de kelders worden weggedragen naar goten, sloten of openbaar water (62). Een bar karwei.

Een maatregel die het weren van hinder door stank betrof, dateert van 1571 maar was ook naderhand ongewijzigd van kracht. Hij schreef voor dat varkenskotten en privaten, of ze nu binnens- of buitenshuis waren gemaakt, zo deugdelijk dienden te zijn, dat buren er geen last van hadden (63) . Ook was het uitdrukkelijk verboden varkens los te laten lopen, wat kennelijk regelmatig gebeurde (64). Varkens mochten dan na hun dood lekkere dieren zijn, voor het zover was kwamen ze vaak over als een plaag : en wel omdat heel wat Vlaardingers constant één of twee varkentjes aan het mesten waren.

Hinder van algemene aard, die meer mensen dan de buren alleen betrof, aan de straatkant, kon worden veroorzaakt door het aan woningen aanbouwen van pothuizen en uitstekken. Zeker in het dichtbebouwde Vlaardingen was dat een geliefde en inderdaad goed gekozen manier om je huis een beetje groter te krijgen. Vanaf 1606 had je er een vergunning voor nodig (65). Daarvoor werden geregeld aanvragen gedaan : in 1612 en 1613 bijvoorbeeld samen drie keer (66). Er moeten heel wat van die onderbouwsels en overhangsels zijn geweest in Vlaardingen na 1600.

Waren de huizen te klein, met de erven was dat niet anders. Nauwlettend werd er dan ook door het stadsbestuur op toegezien dat niemand al bouwend of zijn erf omheinend tersluiks een hoekje stadsgrond inpikte, zoals een bepaling van 1590 ons leert (67). Alle beetjes waren meegenomen nietwaar? Maar hoe waakzaam de stad ook was, toch waren er mensen die nog kans

zagen tot wat private gebiedsuitbreiding. In 1610 klaagt de Vlaardingse wetgever dat „hoe langer hoe meer verscheyden aerdgyerige mensen haer vervorderen (. . .) in haerluyder heyningen, responderende op de heerwegen, heerstraten ende heerpaden te poten ende planten allerley willige ende andere wassende boomen, die mettertijt groter ende dicker groeyende, de heyningen daerna uytgesteecken ende uytgeset worden, waerdoor des stedes heerwegen, heerpaden ende heerstraten benaut, ende hare gronden bedectelick geïncorporeert worden". Je ziet het groeien, je ziet het gebeuren. Met elke centimeter die je wilgen en dat soort snelgroeiende houtgewassen dikker werden, werd ook je erf groter. Wanneer je een tuin had die over tien meter lengte aan de straat grensde, was die tuin na een paar jaar een vierkante meter groter en de straat tien centimeter smaller. Dat kon er inderdaad niet mee door. Binnen veertien dagen, om precies te zijn tussen 5 en 19 juni 1611 moesten daarom al die mooie, net in vol blad staande frisgroene bomen worden gerooid om door palen te worden vervangen (68). Mooier, maar dat is ons idee uit 1978, werd de stad hierdoor niet, maar eerlijk gezegd, over het geheel genomen wel leefbaarder. Langzaam maar zeker veranderden de huizen en moderniseerde ook op dat punt de laatmiddeleeuwse vlek zich in de richting van een landstadje.

HAVEN EN SCHEPEN

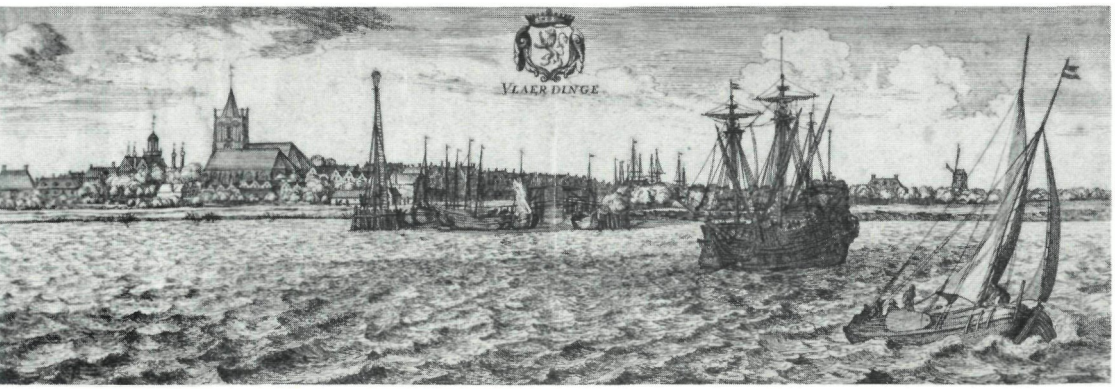
Behalve straten en kaden kenden ook de haven en binnenwateren hun verkeers- en ruimteproblemen. In 1605 besloot de stad om ten oosten van de haven, dat is de latere Oosthavenkade, palen tegen de kade aan te brengen om die te schoren en voor afslag te behoeden, waarbij evenwel meegenomen was dat daardoor de binnenkomende buizen er konden meren (69). De oude haven liep met zijn kade niet verder dan de Dayer en werd kennelijk voor de groeiende visserij en scheepvaart te klein. In dit verband werd er in 1608 met het hoogheemraadschap Delfland onderhandeld. Op 8 augustus van dat jaar deed het hoogheemraadschap het voorstel om de haven uit te diepen en te beplaten, en tevens om de nieuwe spui zo wijd te maken dat er buizen zouden kunnen liggen (70). Waarop enkele voortvarende ondernemers maar onmiddellijk enthousiast de koe bij de horens vatten. Het waren de scheepstimmerman Dammas Lenaertszoon, belanghebbende bij uitstek, en de uitvoerder van dijkwerken Jan Willemszoon. Het stadsbestuur riep de heren op 10 september bij zich en vroeg ze in wiens opdracht en met wiens toestemming zij waren begonnen met baggeren en het verhogen van erven met havenslib. Het antwoord luidde dat ze geen schriftelijke toestemming hadden, maar wel een mondeling ga-je-gang-maar van een der hoogheemraden, de Delftse patriciër Jacob van der Dussen. Daarop werd het tweetal gelast hun voorbarige project voorlopig

nog maar even stil te leggen (71). Want overeenstemming over het Delflandse voorstel was er nog niet. Nog lang niet zelfs. Pas in februari 1610 zou het zover zijn (72). We weten niet precies waarom de besprekingen niet vlotten. Wel is duidelijk dat de hele gang van zaken de reders en stuurlieden te lang duurde. Zonder met het stadsbestuur overleg te plegen of het zelfs maar in hun actie te kennen, hadden de twee groepen samen in april 1609 een verzoekschrift tot Delfland gericht tot het „opnemen van den dam in de haven", waarbij mogelijk het leggen van een kade aan de latere Oosthavenkade was bedoeld (73). In 1605 immers was daar een beschoeiing aangebracht, terwijl op 13 december 1609 de vroedschap besloot om te onderzoeken of de kade voor de Buitenweide geschikt was om schepen te „winterlagen", dat is in de winter op te leggen (74).

Het Buizengat van 1610 kwam er duidelijk niet zó maar. En toen het er eenmaal was, viel het helemaal niet mee de stuurlieden zover te krijgen dat ze er hun schepen inderdaad naar toe brachten. In januari 1614 werd het dan ook op straffe van een forse boete verplicht gesteld. Na binnenkomst van een schip en aan het einde van de haringteelt moest een stuurman zijn schip binnen acht dagen naar het nieuwe spuiwater brengen, omdat „hoe langs hoe meer groote ongereegeltheyt ende moetwille gepleecht wordt" op het punt van ordelijk gedrag in de haven (75). De uitvoerige Vlaardingse havenverordening van kort na 1600 had overigens al heel wat wanorde trachten uit te bannen. Behalve de gang van zaken rond „buysen, coopvaerders ofte boots uyter zee in de haven comende" werd daarbij ook het doen en laten gereglementeerd van de schippers van „botschepen, heuden, kaechschuyten, turffschepen, santschepen ende alderhande schuyten", die er ook niet van wakker lagen of ze wel genoeg rekening met anderen hadden gehouden. Hun schepen lagen her en der in de haven, al naar het uitkwam, echter wel „tot hindernisse van de haven" (76). Voor heel andere complicaties zorgden de vele schuitjes waarmee de boeren uit Vlaardingerambacht 's zondags naar de kerk kwamen met hun gezin of door de week naar de stad om andere dingen te doen, zoals voedselprodukten naar de markt brengen. Wanneer deze brave mensen van hun godsdienstige of commerciële uitstapjes wilden terugkeren, bleek aan de Waal of de Biersloot al te vaak dat hun bootje zoek was. Kinderen, maar ook wel volwassenen, waren er dan mee aan het spelevaren, zo blijkt uit een hiertegen uitgevaardigd verbod uit 1613 (77). Overigens blijkt hier ook uit dat lang niet iedereen behoefte gevoelde aan stichting door middel van preken en schriftlezingen. Masten, zeilen, schepen, bootjes en schuiten in vele soorten, je zag ze in Vlaardingen overal waar water was. Transport per wagen was kort na 1600 uitzondering, zowel voor goederen als voor mensen.

DE STADSRAND

Tussen de Zomerstraat, de havenkade en de Vetteoordskade lag de in 1551 bedijkte Vettenoordsepolder. Al vrij vroeg komen we in dat gebied lijnbanen tegen. In 1584 kreeg de lijndraaier Lenert Jeroenszoon van de stad toestemming om zijn lijnbaanbedrijf van de haven over te brengen naar de Achterweg, waar nu de Speelmanstraat ligt. Zelf moest hij daarbij de grond die hij nodig had, en dat was moerasland, met puin en zand bruikbaar maken (78). Of deze nieuwe lijnbaan er ook werkelijk is gekomen weten we niet, in ieder geval hield Lenert wél zijn baan bij de havenkade aan, zo blijkt uit gegevens hierna. In 1585 verpachtte de stad aan Aelbrecht Joostenszoon Peesoff de lijnbaan die lag ten westen van die van genoemde Lenert Jeroenszoon en die doorliep tot de Vetteoordskade. De pachtovereenkomst met Peesoff hield in dat hij moest gedogen dat de vissers en reders op zijn terrein hun want mochten drogen op daartoe door de stad in de grond te steken palen en staken. Bovendien hadden alle Vlaardingers het recht om het gras op die lijnbaan als bleekveld te gebruiken (79). Op de Dayer lag in die tijd, althans in 1589 nog, het stadsbleekveld, ten gerieve van iedereen die daar klein linnen wilde bleken (80). Het blijkt dat er in datzelfde jaar in ieder geval drie lijnbanen in de Vettenoordsepolder lagen. Toen immers verhuurde de stad lijndraaier Peesoff de baan die lag tussen de banen van Lenert Jeroenszoon en Michael Jacobszoon (81). In 1591 zegt de stad op Leenert Jeroenszoon's lijnbaan behalve palen en dergelijke ook bomen te hebben gepoot ten gerieve van het drogen van want (82).

Vlaardingen gezien vanaf de Maas in 1665.

Verder westwaarts in de polder of zoals die ook wel heet, het Stadsbinnenland, wordt in 1606 land gescheurd, of herontgonnen, althans gereed gemaakt voor de akkerbouw. In oktober 1605 namelijk neemt Cornelis Corneliszoon Vlyeger aan dit land tweemaal om te ploegen, te greppelen, te effenen en te bezaaien met „dertyen achtendelen goede boonen" (83). Wat de stad met de

oogst deed wordt niet gezegd, misschien was die voor bedeling van de armen bestemd. Hoe dat ook zij, we weten nu in ieder geval zo'n beetje hoe de Vettenoordsepolder rond 1600 er uitzag met zijn bonenveld, lijnbanen, nettendrogerij en bleekvelden. Over de kade heen, tegen de lucht, bij de Maas, tekende zich gedurende een jaar of tien zoals we al weten, de rokende schoorsteen van een steenbakkerij af. Een beetje meer naar de haven toe stond de galg. Als een afschrikwekkend symbool van de vergeldende gerechtigheid. Dat die technische installatie flink macaber overkwam, was precies de bedoeling. Toch waren de mensen van 1600 op dit punt aardig wat gewend. Iedereen kon immers open en bloot, midden in de stad, in de kerk, op het kerkhof, zien hoe de grafmaker zijn werk deed. Een ongedateerde, waarschijnlijk zeer oude keur, schrijft deze functionaris voor dat hij „geenige graven sal mogen openen ofte doode lichamen daeruyt doen" die daar nog geen zeven jaar begraven liggen. Voorts moest de grafmaker de graven zo diep maken dat hij geen klachten over zijn werk kreeg. Kennelijk gingen de Vlaardingse doden er niet altijd diep en degelijk genoeg onder. De geruimde beenderen moest de grafmaker in de beenkrocht gooien, vermoedelijk een soort onderaardse put op het kerkhof (84). Als er iemand werd begraven luidde de doodsklok wanneer de familie van de dode dat maar even kon betalen. Samengevat, de Vlaardingers van rond 1600 hoorden de dood, ze zagen hem en ze roken hem. Elke dag misschien, maar op zondag in ieder geval. De lucht in de kerk ondersteunde wat de predikant had te zeggen over de ijdelheid en vergankelijkheid van al wat aards was.

Een enkel woord over de toegangswegen naar de stad over land. Dat Vlaardingen geen wallen, grachten en poorten had was ook in vredestijd een nadeel op het punt van orde en veiligheid. Daarom plaatste het Vlaardingse stadsbestuur op de belangrijkste in- en uitvalspunten dingen die wat op poorten leken en althans dezelfde functie hadden als deze. Namelijk grote hekken die overdag open stonden, maar 's nachts werden gesloten. Deze hekken stonden in ieder geval aan de Maassluissedijk en de Schiedamsedijk bij de korenmolen en wellicht ook aan het Schiedamse Toepad en het weggetje langs het huis van de ambachtsheer. Eén doel ervan was het weren van koeien en ander vee dat op de dijken graasde. Maar als belangrijkste functie wordt genoemd het tegengaan van belastingontduiking via smokkel. Van de belangrijkste levensmiddelen, brandstoffen en dranken werden accijnzen geheven die in de stad werden geïnd. Wie dergelijke goederen binnen de stad wist te krijgen zonder dat de belastingpachters het gewaar werden, kon op die manier een aardig duitje bijverdienen. Ongetwijfeld zullen de hekken het uitbuiten van dit soort buitenkansjes aanzienlijk hebben bemoeilijkt en

beperkt. De hekken hadden ook een politiëel doel, namelijk het weren van bedelaars. Bij de stadshekken kon je ze vaak aantreffen, evenals Vlaardingers die niets beters om handen hadden dan wat rondlummelen en reizigers lastig vallen door het hek dicht te smijten. In 1641 probeerde het stadsbestuur hier paal en perk aan te stellen (85).

RECREATIE EN ZONDAGSRUST

In 1584 bepaalde het stadsbestuur, en het herhaalde dit in 1641, dat kinderen beneden de 16 jaar tijdens de kerkdiensten op 't kerkhof, in de kerk, aan de haven en in de straten rond de kerk zich niet mochten vermaken met „kooten, knickkeren ofte andere spel daer men getyer mede maect" (86). Bikkelen en knikkeren gingen kennelijk met zoveel lawaai en andere uitingen van de hoogste staat van kinderlijke opwinding gepaard, dat de predikant er door werd overstemd of althans zijn gehoor in zijn concentratie op de preek gestoord. Dat het kinderspel onder kerktijd verboden werd was kennelijk in dit geval nog niet in de eerste plaats op een theologische grond gebaseerd. Was de rooms-katholieke eredienst een bedrijf dat in het huis van God elke dag van vroeg tot laat continu doorging, in de calvinistische kerk lag het accent heel sterk op die ene dag des Heren. Daar kwam bij dat de hervormde eredienst een woorddienst was : de mensen moesten luisteren naar en opnemen wat de dienaar des Goddelijken woords, zoals de predikant bij voorkeur werd aangeduid, hun had te zeggen. Daarvoor was stilte nodig. Die stilte in en rond de kerk, en zeg maar gerust dat het hier om een gebied van tweederde van de toenmalige stad ging, kon je moeilijk zeven dagen in de week voorschrijven. Maar het viel wel te doen om op zondag en die enkele andere bede- en feestdagen die de hervormde kerk kende, buiten het kerkgebouw spel en werk stop te zetten. De bepaling van 1584 kán nog bijkomende redenen hebben gehad. Lang niet iedereen was in 1584 nederduits-gereformeerd. Nog tot vele tientallen jaren na de reformatie bleef een grote minderheid zo niet zelfs een kleine meerderheid, het oude geloof openlijk of heimelijk trouw. Dat de hervormde eredienst bij die stand van zaken af en toe met wat herrietrappen effectief kon worden gesaboteerd is niet denkbeeldig. Daarbij komt dat wanneer je de kinderen verbiedt om 's zondags op straat te spelen, ze misschien uit verveling toch maar naar de kerk gaan om daar wie weet nog iets op te steken van wat kerk en overheid ze zo graag wilden bijbrengen. Maar hoe dan ook, de maatregel van 1584 is intussen in Vlaardingen wél de eerste stap op de lange weg die uiteindelijk leidde tot de welbekende vaderlandse zondagsrust waarbij alle openbare vermakelijkheid, spel en ook werk op de dag des Heren taboe werd.

De nieuwe godsdienstige idealen van een maatschappelijke bovenlaag, aanvankelijk een minderheid, kan grote groepen Vlaardingers van rond 1600 onmogelijk hebben aangesproken, al was het alleen al omdat één van die idealen het weren van ijdelheid gold : en dat waren alle handelingen die niet tot doel hadden God te eren, zoals spel en vermaak. Wanneer we dan ook in dit deel van ons verhaal de Vlaardingse recreatie van omstreeks 1600 aan de orde stellen, kunnen we dit alleen doen in zijn onverbrekelijke samenhang met de pogingen van de wereldlijke en kerkelijke overheid tot calvinisering van het dagelijks leven, dat wil zeggen tot bestrijding van al die activiteiten die in strijd werden geacht met de beoefening van de ware hervormde godsdienst. Laten we dan in dit licht eens gaan zien wat Jan, Pieter en Claesgen zo dolgraag deden, terwijl het de heren die de wet stelden en predikanten en ouderlingen juist een gruwel was.

In 1590 werd verboden om op zondag voor de middag in herbergen, in de open lucht, op straat, maar evenzeer in „burgershuysen" te „kolven, clootschyeten, kaetsen, dobbelen, hutsen (dobbelen met muntstukken, te vergelijken met tossen bij voetbal) ofte met de kaert spelen" (87). Het is een bepaling die ons duidelijk maakt dat heel wat mensen vonden dat ze in de kerk niet veel hadden te zoeken. Soms omdat ze inderdaad overtuigd rooms-katholiek waren. Zonder twijfel ook heel dikwijls omdat ze, zonder nu bewuste en principiële bezwaren tegen de nieuwe heersende geloofsleer te hebben, toch niet konden wennen aan de woordenstroom van de predikant en het psalmgezang zonder orgelbegeleiding die de oude vertrouwde en vooral emotioneel sterk beleefde eredienst van hun kinderjaren met zijn liturgische pracht en praal, zijn gregoriaanse muziek en zijn processies had verbannen. Voor het overige zullen door alle tijden heen spel, pret en sociaal verkeer op die enkele vrije dag in de week veel mensen meer hebben aangetrokken dan een kerkdienst. Dat de overheid het kerkbezoek trachtte te beschermen en te stimuleren door vermakelijkheden onder kerktijd te verbieden, is heel begrijpelijk in een samenleving die Gods woord als richtsnoer had gekozen. We moeten goed beseffen dat het óók de nieuwe godsdienst er om ging 's mensen hele leven te regelen en begeleiden. De nieuwe hervormde kerk was wat dat betreft niet minder totalitair dan de oude roomse leer.

In 1606 liep kennelijk het kaatsen uit de hand. Er is sprake van „groote ongeregeltheyden die dagelijcks hoe langer hoe meer gepleecht werden" bij deze sport, op zondag zowel als door de week. De kaatsers kregen daarom een speciale plaats aangewezen buiten de bebouwde kom: „bij de schutkoye

westwaerts op beneden den dijck", waarmee naar wij veronderstellen de Maassluissedijk wordt bedoeld. Alleen daar mocht je nog kaatsen, maar alleen op werkdagen, voor de zondag gold een absoluut verbod. Daar de zondag voor veel mensen de enige dag was dat ze niet van zonsop- tot zonsondergang werkten, zal deze maatregel voor heel wat mensen betekend hebben, dat er voor hun geliefde spel weinig tijd meer overschoot. Of ze zich veel gelegen lieten liggen aan het verbod is dan ook zeer de vraag. Niet voor niets werd het in 1642 opnieuw afgekondigd (88).

Uit 1642 dateert ook de klacht over „dertelheeden ende misbruycken bij veele menschen" begaan „tegen de schaemte ende eerbaerheyt", die hand over hand toenamen als we de wetgever mogen geloven (89). Het tweede deel van de geciteerde zinsnede licht hier toe wat met dartelheid wordt bedoeld: lichtzinnige vrolijkheid, gehos, gespring, baldadigheid, maar zo goed als zeker ook het spelen van vrijmoedige liefdesspelletjes op de openbare straat. Wat dit betreft waren de visbank en de Westhavenplaats geliefde trefcentra voor de jongelui uit 1600 (90).

Voor 1600 al werd aanstoot genomen aan een zeer geliefd vermaak. „Tot ontstichtinge van vele eenvoudige luyden" hielden andere lieden die minder zalig waren door eenvoudigheid van geest, zich in herbergen, particuliere huizen, en ook op straat op met „danssen, reyen ende dyergelijcke ontuchtige wercken". De herberg en de straat worden dan ook getroffen door een absoluut dansverbod. De particuliere woningen eveneens. Met één uitzondering: „het danssen in de bruyloffsfeesten" blijft toegestaan, mits dit onzichtbaar binnenshuis gebeurt en „sonder merckelicke ontstichtinge". Dansen als openbare en collectieve pret verdween definitief uit de herbergen en van de straat. Althans officieel. Want in 1620 en 1642 moest het dansverbod opnieuw worden afgekondigd (91), terwijl ook de geschiedenis van Faes Andryeszoon wel duidelijk maakt hoe onuitroeibaar de danspret was. In 1611 kwam deze speelman naar Vlaardingen. In Delft was hij uitgewezen, maar hij mocht zich in Vlaardingen vestigen mits hij zich goed gedroeg. Edoch, dat was volgens kenners van de materie niet het geval. Faes Andryeszoon namelijk had zich niet ontzien om dagelijks „te spelen op de ve(d)el in herbergen ende andere geselschappen, oock bij nacht ende ontijde langs de heerstraeten", aldus aanmoedigende „de openbare dansspelen die bij voorgaende keuren strictelijck sijn verboden". Het gevolg van Faes' musiceertalent was dat „verscheyden jongeluyden gewent ende aengevoert sijn tot groote ontucht, moetwille ende dertelheyt, die men noch

onlangs bij schoonen dage openlick op 's heeren straete heeft moeten syen, tot ontstichtinge van velen". Onze Vlaardingse muzikant, die geestelijke rattenvanger van Hamelen, werd dan ook door het Vlaardingse stadsbestuur uitgewezen. Hij moest binnen acht dagen maken dat hij uit de stad wegkwam (92). Maar dan gebeurt er iets ongelooflijks. Faes Andryeszoon verzoekt eerst niet te worden uitgewezen (93) en vervolgens, nadat dit eerste verzoek was afgewezen en hij al uit de stad was vertrokken, om opnieuw als inwoner te worden toegelaten (94). En dit wordt hem toegestaan. Op voorwaarde dat hij alleen nog maar op zijn vedel speelt bij bruiloften wanneer hij daar wordt uitgenodigd om de muziek te verzorgen. Verder mag hij geen dansschool houden om daarmee de jeugd ten verderve te voeren (95). Van Faes Andryeszoon horen we sindsdien niets meer. Wel in 1621 over Maertgen Leenderts, waardin van „'t Dorstige Hart". Haar zaak raakte bekend door „menichvuldige misbruycken, als van danssen ende spelen op instrumenten ende andere onbehoorlijcheden". Nogmaals, het was het Vlaardingse openbare gezag onmogelijk het dansen helemaal te stoppen. De herhaling van een zeer oud verbod in 1620 en in 1642 toont duidelijk aan dat de natuur het bij herhaling van de leer won. Of in andere woorden gesteld, de overheid kon decreteren wat zij wilde, wanneer een grote groep in de bevolking er anders over dacht, was naleving van een besluit een nauwelijks afdwingbare zaak. We zouden het democratie van de werkelijke verhoudingen kunnen noemen.

Het na 1574 gegroeide en ook als zodanig aangeduide schaamtegevoel resulteerde in 1653 in nog een andere verbodsbepaling. Je mocht van toen af aan niet langer in de haven, de Waal en andere binnenwateren van de stad zwemmen. En wel omdat „verscheyde jongeluyden, selffs persoonen die tot hare jaren gecomen sijn, haer niet en ontsien niet alleen te swemmen binnen de haven deser stede, ne maer ook haerselven naect op de havenplaets ende op schuyten ende schepen" te begeven en daar bovendien „veele dertelheden bedrijven, strijdende jegens alle eerbaerheyt ende schaemte" (96). Wanneer we ervan uitgaan, en dat mogen we, dat aan deze zwemfestijnen alleen jongens en mannen deelnamen, dan kunnen we ons afvragen wat hier met dartelheid precies wordt bedoeld. Dat is waarschijnlijk meer dan het terloops aan ieders oog blootstellen van doorgaans verhulde lichaamsdelen : je zwom naakt, aan zwembroeken had nog niemand gedacht. Kan het dan misschien zijn dat er in het ruim van schepen en schuiten collectieve of wederzijdse masturbatie werd bedreven? Wat dit laatste betreft is het een belangwekkende maar niet te beantwoorden vraag wat mensen deden die vaak maandenlang zeer dicht opeen samen waren op zee. We kunnen

daarbij in overweging nemen dat voor de beruchte golf van homosexuelenprocessen uit 1730 niet alle uitingen van niet-heterofiele erotiek zullen zijn verfoeid als waren dat de vreselijkste besmettelijke ziekten (97).

Even na het tijdvak waarover strikt genomen ons verhaal gaat, in 1669, besloot de Vlaardingse vroedschap om voortaan de kermis en de paardemarkt tegelijk te houden, en wel „om pregnante redenen" (98). Waaruit die pregnantie oftewel gewichtigheid bestaat weten we niet. De genoemde Vlaardingse festiviteit viel in juni, de datum van het besluit is 29 juni. Mogelijk is er in 1669 iets bijzonders voorgevallen. Maar in ieder geval zal het zonder meer wel duidelijk zijn dat het samenbundelen van de twee evenementen zijn voordeel had voor de economie én voor de openbare orde. Misschien hebben ook hier godsdienstige elementen meegespeeld : bij de kermis en de paardemarkt werden nu juist al die dingen uitgespookt die ijdel en ontuchtig waren en tegen alle eerbaarheid en schaamte. Maar dat de zaken tijdens de paardemarkt ook uit een oogpunt van pure veiligheid lelijk scheef konden gaan met bijvoorbeeld dodelijke ruzies, bewijst een bepaling uit 1601 dat tijdens die markt op schepen en schuiten geen „gelagen off vergaderingen om te drinken" mochten worden georganiseerd (99). De handen zaten het Vlaardingse volk los aan het lijf.

Toch konden de overtuigde calvinisten hun overheid niet zover krijgen dat die de kermis afschafte. Het volk was er te zeer aan gehecht. Evenals aan het feest van de meiboom en de meivuren, dat met dansen, springen en tieren gepaard ging en natuurlijk met de nodige dartelheid, „tot groot schandael ende argernisse" van vele ingezetenen. Het was niet voor niets van oorsprong een feest dat vruchtbaarheid en groei als intentie had. Dat was de kerkelijke-ethische kant van de zaak. Daar kwam bij het grote brandgevaar en de veroorzaakte vernielingen en schade. Immers, voor de meivuren was hout en riet nodig en dat werd dan her en der wel gepikt, tot masten toe. De gigantische meivuren werden midden op straat gestookt, pal in de aanwezigheid van rieten daken! Daar kwam nog bij dat de straat werd beschadigd. Het feest werd dan ook helemáál verboden. Aan de vooravond van het grote gebeuren in 1606, op 29 april. De bepaling werd tot 1644 toe nog vijf maal opnieuw afgekondigd (100). Dat wijst er op dat iets dat zo diep wortelde in de Vlaardingse mentalitait niet in een handomdraai kon worden uitgeroeid. De anti-meifeestkeur spreekt over het afschaffen van de meiboom en meivuren „waar ook maar op stedelijk grondgebied". Zou het echt dat het feest na 1644 op zijn retour was?

Dit waren zo wat gegevens over oude Vlaardingse vermaken

voorzover ons die zijn overgeleverd op grond van het feit dat ze de openbare orde overwegend in godsdienstige zin bedreigden. Er waren echter nog vele andere uitingen van volkscreativiteit en vindingrijke speelsheid die andermans rust, veiligheid en goed bedreigden. Van betrekkelijk onschuldige aard was nog het „met lepelen worpen" of „den bal slaen", dat in de kerk, op het kerkhof en op straat al voor 1600 niet mocht en dat in 1620 en 1640 opnieuw werd verboden, zo populair was het (101). Het kostte de gebouwen glazen en de mensen builen. Een in zijn opzet iets minder onschuldig spelletje, in 1593 buiten de wet gesteld, is het spannen van lijnen over de straat „om de luyden daerover te doen vallen" (102). Van pure vernielzucht getuigt het verbod in 1599 om takken en bladeren van de lindebomen op het kerkhof af te trekken (103), evenals het gooien van stenen door het kerkraam of op het leien dak, wat zo heerlijk rinkelde en kletterde (104). In 1610 werd een beloning van 25 carolusguldens — dat is te vergelijken met een modaal maandsalaris — uitgeloofd aan aanbrengers van nachtelijke straatschenders en vernielers, die ramen ingooien, heiningen omver trekken of karren, stenen en planken in het water gooien. Mogelijk hebben we hier met een terroriserende straatbende te maken en durfden de burgers niets te zeggen uit vrees voor represailles. Het was het stadsbestuur namelijk bekend dat enkele burgers wisten wie de boosdoeners waren, maar dit verzwegen (105). In 1640 zien we een nieuwe geweldsgolf van dezelfde aard. En ook hier maakten de boeven en boefjes gebruik van de duisternis (106). De nachten van 1610 en 1640 konden aardedonker zijn. Vlaardingen had nog geen straatverlichting. Een van de boosdoeners was Cornelis Heyndrickszoon Bott die in 1635 uit het cachot op het stadhuis was uitgebroken, maar die kennelijk in 1640 weer in de stad was gesignaleerd, getuige een verbod om hem voedsel en onderdak te geven (107).

Goed uitgedacht is de techniek van de Vlaardingse duivenmeppers, waarover in 1580 en 1610 werd geklaagd. Er werden kennelijk veel duiven in de stad gehouden. Voor plezier of voor consumptie, waarschijnlijk allebei. Ons is een „boomgaert met een duyffhuys" aan het Liesveld bekend die in 1616 werd verkocht (108). In het tuinengebied lag dit duifhuis, waar de Vlaardinger die het doen kon zijn groente kweekte, maar ook zijn mooie vrije dagen doorbracht. Die tuin op het Liesveld was, dit tussen haakjes, voor de welgestelde Vlaardingers van na 1600 wat de Vecht voor vermogende Amsterdammers werd. De Vlaardingse duiven nu, vlogen wijd uit over stad en land. En dat gaf de duivenmepper, die waarschijnlijk niet tevens duivenmélker was, de kans om zijn dagelijkse eentonige menu wat af te wisselen met de delicate kost die een gebraden, gestoofd, of tot pastei verwerkt duifje was. Er waren, zo zegt de Vlaardingse wetgever, heel wat mensen die aan hun huizen „staende slagen ende andere instrumenten" maakten

voor „'t opvangen van eens anders duyven". Deze staande slagen zijn vallen die door met een touwtje een houten pal weg te trekken een val lieten dichtslaan waarin zich dan de arme duif bevond die argeloos op het lokvoertje was afgekomen. Ook is het mogelijk dat slagnetten werden gebruikt. Het zal wel duidelijk zijn dat deze dakjacht „grote moeyten ende onenicheyt onder de burgeren" veroorzaakte (109).

Een maatregel die een oud maar hachelijk volksvermaak trachtte te bestrijden, was de keur die kort voor de kermis van 1648 het koekhakken verbood (110). Bij dit koekhakspel moest je aan de kraam van de koekverkoper met een bijltje op een bepaalde manier een stuk koek afhakken. Dat betekende dikke pret. Tot het vingers ging kosten. En dat was nogal eens het geval. Geen wonder dan ook dat de overheid hier de mensen tegen zichzelf in bescherming meende te moeten nemen.

STAD OF DORP

Een kleine Vlaardingse gemeenschap van boeren, kooplui, schippers, schuitevoerders en riviervissers rond en op de kerkheuvel die de Markt was, kreeg in 1273 van zijn soeverein, de graaf van Holland, bij oorkonde enkele privileges. De kern ervan was: dat de handelslui en schippers van Vlaardingen eigen koopwaar tolvrij door Holland en Zeeland mochten vervoeren; dat de gemeenschap zélf recht mocht spreken; dat de burgers aan het onderhoud van hun stad moesten bijdragen; dat de jaarmarkt werd beschermd met hoge boetes tegen vechten, zodat die voor velen aantrekkelijk kon worden. In een oorkonde van 1326 werden de eerder verleende rechten in grote trekken herhaald, zij het in wat uitgebreider en dieper op details ingaande redactie. Maar we komen er ook een nieuw element in tegen : het recht van keur, de bevoegdheid om zélf verordeningen te maken via de zeven schepenen „mit den raitsluden", dat waren de latere burgemeesteren. Bij privilege van 1407 werd het grondgebied uitgebreid tot iets voorbij de huidige molen aan de Kortedijk (111). De stad die toen de grootte had bereikt die ze tot het begin van onze eeuw zou behouden, lag als een enclave in de plattelandsgemeente Vlaardingerambacht, waarvan ze totdien ongescheiden deel had uitgemaakt, je kunt zeggen er de kern van had gevormd.

Met enkele bijzondere voorrechten had de graaf een gemeenschapje dat niet langer alleen uit boeren bestond, uitgezonderd van het gewone voor het platteland geldende recht. De graaf had een paar handelsfaciliteiten gegeven en ook iets van zijn eigen soevereiniteit weggeschonken in de hoop dat de nieuwe gemeenschap daardoor tot economische bloei zou komen. De bloei van steden betekende immers welvaart voor het land en dat

garandeerde de graaf die voortdurend in geldnood zat, weer een voorspoedige belastingopbrengst. Naarmate een stad machtiger werd, konden nieuwe, uitgebreider privileges worden verworven. Maar Vlaardingen is nooit groot geworden, met het gevolg dat de op privileges berustende rechtspositie van onze stad veel zwakker was dan die van grotere steden. In het algemeen kunnen we zeggen dat een stad van de middeleeuwen tot 1800 toe uit staatsrechtelijk oogpunt anders van aard was dan de moderne gemeente: alle moderne gemeenten zijn voor de wet precies gelijk, terwijl de ene oude stad méér stad kon zijn dan de andere. Vlaardingen was in elk opzicht een kleine stad. Wel was de kern van de stedelijke autonomie aanwezig: de eigen wetgevende bevoegdheid.
Nu had de graaf over het zich tot stad ontwikkelende centrum van Vlaardingerambacht ook aan iemand anders rechten toegekend. Als leenheer had hij aan een leenman een deel van zijn grafelijke bestuurlijke bevoegdheden gegeven. Dit complex van bevoegdheden heette ambachtsheerlijkheid. Aldus was het begrip ambacht van Vlaardingen of Vlaardingerambacht ontstaan. In 1742 spande de stad hierover tegen de ambachtsheer een proces aan met de vraag of het tussen 1273 en 1407 verleende stadsrecht de bestuurlijke bevoegdheden van de ambachtsheer over het stadsgebied al of niet ophief. De ambachtsheer trachtte namelijk in toenemende mate allerlei rechten in de stad naar zich toe te halen. Pas in 1791 deed de Hoge Raad van Holland en Zeeland uitspraak ten nadele van de stad en dat hield in dat de stad Vlaardingen ook onder het begrip ambacht van Vlaardingen of Vlaardingerambacht viel (112). Aan de feitelijke rechtspositie van de stad zou dit weinig meer veranderen. De revolutie van 1795 ruimde de bestuurlijke macht van de ambachtsheer op. De positie van de ambachtsheer was al in het begin van de zeventiende eeuw vrij aanzienlijk: vanaf 1610 benoemde hij de schout; met ingang van 1612 koos hij één van de twee burgemeesteren en drie van de zeven schepenen; de stadssecretaris stelde hij vanaf 1616 aan (113).

1611 was het jaar waarin de spaansgezinde zuidnederlandse ambachtsheer Charles de Ligne, graaf van Aremberg, zijn heerlijkheid verkocht aan de Amsterdamse rijke koopman Pieter Gerritszoon van Ruytenburg. De man nam de zaak zo serieus op dat hij in Vlaardingen ging wonen, ten oosten van de haven. Het fraaie park rond zijn woonkasteeltje is ons huidige Hof geworden. Nu is een ambachtsheer die dichtbij woont en zich wérkelijk met allerlei dingen gaat bemoeien en op zijn rechten staat, een aanleiding tot een voortdurende machtsstrijd met het bestuur van de stad dat voor de autonomie en de vrijheden van zijn burgers opkomt. Aldus begon na 1611 een bestuurlijke stellingenoorlog die tot 1791 duurde en die ten koste van veel energie geen der partijen tenslotte winst van betekenis heeft opgeleverd. Of de persoonlijke

verhoudingen bij dit alles draaglijk zijn gebleven of grondig verstoord werden, is niet duidelijk. Uiterlijke diplomatieke hoffelijkheid zegt weinig in deze: dat de ambachtsheer in 1757 een hofje aan de stad schonk, precies in de tijd dat de stad zijn recht aanvocht, betekent geenszins, dat hij met het stadsbestúúr op goede voet stond. Het genereuze gebaar moge dan betekend hebben dat de heer zijn taak ernstig nam en zijn stad liefhad, ook het „ik ben hier in Vlaardingen de hoogste baas" lag er duidelijk in opgesloten.
Laten we nu gaan zien hoe stadsbestuur en ambachtsheer nauwkeurig hun posities bewaakten en af en toe een uitval naar elkaar deden. Toen de nieuwe ambachstheer in 1611 of kort erna zijn intrede in Vlaardingen deed, wás iedereen blij of deed alsof. Zo'n echte heer verleende toch ook weer de nodige status aan de stad. En zolang hij niets deed wat het op zijn vrijheid gestelde stadje niet wilde, vonden de Vlaardingers het best hem het eerbewijs en de hulde te betuigen die bij een semivorstje pasten. Op 2 april 1612 besloot de vroedschap dan ook om de nieuwe ambachtsheer te vereren met een vergulde haringbuis van zilver, die duizend gulden mocht kosten. Kwam het kunstwerk goedkoper uit, dan kreeg de ambachtsheer ook wat er van die duizend gulden was overgebleven (114). Dat was niet kinderachtig voor een stad van nauwelijks 2.000 inwoners: de Carolusgulden van 1612 schatten we voor het gemak even op 40 van die Micky-Mouseguldens uit 1978. Of de verering echter louter uit liefde en eerbied voor het heerlijk gezag werd gedaan, dat betwijfelen we. Wantrouw de Grieken, en wel in het bijzonder als zij met geschenken komen, zegt een wijze spreuk van tweeduizend jaar oud. Wie schenkt maakt zichzelf crediteur. Schenking kán een bewuste poging tot chantage zijn, verhuld zelfs voor de begunstigde, subtieler en schijnheiliger dan het ruwe werk met smeergeld.
In 1618 vroeg ambachtsheer Pieter van Ruytenburch de stad octrooi voor vijfentwintig jaar om als enige in Vlaardingen een brouwerij te mogen exploiteren. Op 13 april stond de vroedschap het hem toe, voor een tijd van vijftien jaar, op voorwaarde dat het de stad geen cent zou kosten. Binnen twee jaar moest de brouwerij draaien (115). En toen vond de ambachtsheer het tijd de aanval te openen.

Op 20 september 1619 zei hij de stad aan niet langer te gedogen dat het pad van de spuibrug naar de Delflandse sluizen aan de Kortedijk over zijn land, pal langs zijn huis, naar de Maassluisedijk toe nog langer zou worden gebruikt door burgers. Nergens bleek volgens hem zwart op wit dat de mensen uit Vlaardingen daar récht op hadden. Maar, vervolgde de heer die de grootmoedige speelde, wanneer het stadsbestuur schriftelijk wilde verklaren dat er inderdaad geen sprake van een récht was,

zou hij gedogen dat het pad op precariobasis, dat is bij wijze van gunst, toch nog kon worden benut. Maar de ambachtsheer verlangde nog iets meer. Op grond van het hem toekomend ambachtsheerlijk recht van de wind, dat is een soort alleenrecht op alle molenbedrijf, wilde hij de stadskorenmolen zelf in zijn bezit hebben. Dit tegen taxatiewaarde, want de stád had de molen gebouwd en daar kósten voor gemaakt (116). Toen een daaropvolgend gesprek met vertegenwoordigers van de stad niet het effect had dat de ambachtsheer ervan verwachtte, riep hij zijn schoonzoon erbij, de bekwame jurist Pieter Paeuw, stadspensionaris, zeg maar eerste ambtenaar van Amsterdam, een machtig man en een gevaar voor elke tegenstander. Op het stadhuis kon Paeuw praten als Brugman, het imponeerde de Vlaardingse vroedschappen allerminst. Paeuw kon onverrichter zake gaan met de boodschap dat Vlaardingen zou uitzoeken hoe een en ander juridisch in elkaar zat en dat daar wel zes weken mee heen konden gaan. Het werden er meer dan tien (117). Speurwerk in het stadsarchief bracht aan het licht dat de stad de molen niet had gebouwd, maar in 1585 gekocht en sindsdien ongestoord bezeten zonder dat iemand de eigendom had aangevochten. Waaruit volgde dat de stad eigenaar van de molen met alle daaraan verbonden rechten was, alleen al op grond van verjaring. Nochtans was de stad genegen, om onenigheid te vermijden, de molen aan de ambachtsheer te verkopen, echter op de volgende voorwaarden: dat de ambachtsheer goede molenaars zou aanstellen, en dat hij zich aan het door de stad vastgestelde recht terzake van de molen zou houden, inclusief de bepaling van maaltarieven ; bovendien wilde de stad het recht hebben om ten gerieve van de burgerij nieuwe korenmolens te bouwen (118). De stad wilde voor zijn burgers de tarieven in eigen hand houden, dat is de kern van de zaak. Zonder meer afstand doen van de molen zou opgeven van een feitelijk bestaand privilege zijn.De stad begreep dat maar al te goed en vocht voor zijn rechtspositie. Deed dit eveneens wat het toepad naar de Schiedamsedijk betreft, al is de kwestie van minder belang. Op dit punt kreeg de ambachtsheer te verstaan dat het pad al sinds mensenheugenis en langer vrij en zonder iemands protest werd gebruikt: ook hier was naar de mening van de stad sprake van een recht dat stilzwijgend door verjaring was verkregen (119). Het duo Paeuw-Van Ruytenburch was niet tevreden. Nieuwjaarsdag 1620 schreef Paeuw een brief aan die van Vlaardingen, waarin hij gevoelvol wees op de geëngageerdheid van zijn ambachtsheerlijke schoonvader bij het welvaren van de stad (120). Tenslotte stelde de ambachtsheer de stad op 28 mei 1621 voor de zaak aan juristen-scheidslieden voor te leggen. Maar de stad ging daar niet op in en zei te blijven bij het eerder ingenomen standpunt (121). Sindsdien wordt er niet meer over de zaak van toepad en korenmolen gesproken. Zo Van Ruytenburch heeft willen uitproberen hoe ver hij kon gaan, dan

zal het testresultaat hem niet in een overwinningsroes hebben gebracht: de stad had zijn juridisch offensief afgeslagen.
In 1630 klaagde ambachtsheer Willem van Ruytenburch erover dat notaris Sebastiaen van der Piet zonder zijn uiteindelijke toestemming het notariaat in Vlaardingen was gaan uitoefenen. Rechtsgeleerden hadden vastgesteld dat hem dat recht van toestemming inderdaad toekwam. Maar ook de stad had in dat soort zaken iets te zeggen en mocht de notaris vóórdragen. Nu had de ambachstheer de bordjes aan het huis van de notaris met de woorden „notaris publycq" verwijderd. En dat was zowel tegen het zere been van Van der Piet geschopt als tegen dat van het stadsbestuur. De stad bespeurde een mogelijke inbreuk op haar rechten en privileges. Op 24 april 1631 kreeg Van der Piet dan ook van de stad te horen dat hij zijn bordjes opnieuw mocht uithangen en zijn ambt mocht blijven bedienen (122). Kleine overwinning voor de stad.
De volgende kwestie tussen ambachtsheer en stadsbestuur betrof de verkiezing van nieuwe vroedschappen. De ambachtsheer had de stad verzocht hem daarin een stem toe te kennen en hij grondde zijn recht in deze op een grafelijk octrooi van 1532. Het door de stad ingewonnen advies luidde dat de ambachtsheer, of zijn schout, inderdaad een stem had in de verkiezing van het algemene bestuur van de stad, samen met de zittende leden van de vroedschap en de baljuw. Aldus kreeg de ambachtsheer één van de tweeëntwintig stemmen in handen. En dat was een heel klein stukje macht erbij vanaf 4 januari 1634 (123).

Op 25 oktober 1636 nam na de dood van de baljuw-en-schout Pieter van Hoogenhouck de vroedschap het besluit de totnutoe steeds in één persoon belichaamde functies te scheiden. Dat lijkt een tegenzet tegen het overwinninkje van de ambachtsheer uit 1634. De grafelijkheid van Holland stelde de baljuw in zijn functie aan, de schout werd door de ambachtsheer benoemd. Beide functies, die zowel van politiële, rechterlijke, wetgevende, als ook op bestuurlijk gebied van adviserende en kiezende aard geacht kunnen worden, waren in zekere zin stedelijke ambten. Maar degene die deze ambten bekleedde was een begunstigde van de landelijke en de ambachtsheerlijke overheid en daarmee, bedoeld of onbedoeld, een pottekijker namens deze hogere gezagslagen. Het splitsingsvoorstel bracht de ambachtsheer in verlegenheid. Hij had zijn zwager Jacob Reael de toezegging gedaan hem tot schout te zullen benoemen en daarbij als zijn verwachting uitgesproken dat hij ook wel baljuw zou worden. Heel begrijpelijk allemaal. Ondanks de bezwaren van de ambachtsheer bleef de stad echter bij haar besluit. Reael werd alleen schout. Er kwam geen aanbeveling door de stad aan de grafelijkheid om hem ook als baljuw aan te stellen. Wat dat aangaat verzocht de stad de grafelijkheid slechts om een bekwáám baljuw te zoeken. En de

grafelijkheid benoemde in 1637 Reael als zodanig (124). Waarschijnlijk op praktische gronden: voor wat het werk betreft had de combinatie van baljuwschap en schoutambt nooit klachten gegeven. Tot 1691 zou deze feitelijke koppeling blijven bestaan (125). De stad kwam geen stap verder.
In 1652 echter boekte de stad een klein succesje. De ambachtsheer benoemde de stadssecretaris, die daardoor het ambachtsheerlijk gezag vertegenwoordigde, maar die feitelijk stedelijk ambtenaar was. Het stadsbestuur wees er de ambachtsheer op dat de secretaris de eed van trouw behalve aan hem, óók aan de stad zou moeten afleggen. De stad kreeg zijn zin. De schout zwoer van nu af aan bij zijn ambtsaanvaarding trouw aan achtereenvolgens het landsbestuur, de ambachtsheer, burgemeesteren, schepenen, vroedschappen en weesmeesteren. In 1652 gebeurde dat op het Raadhuis (126) en dat is voor wie de diplomatieke symboliek kent, veelzeggend. Het verbaast ons dan ook niet dat toen in 1658 de ambachtsvrouwe Alida Jonckheyns vroeg om de nieuwe secretaris Heyndrick de Man op het Hof te beëdigen, dit werd toegestaan, echter „sonder 'tselve te trecken in consequentie" (127). Met andere woorden, het stadsbestuur stelde heel duidelijk dat deze incidentele toestemming geen afstand van een protocollair recht betekende. En in het magisch-symbolisch denken van die tijd was dat net zo gewichtig als een recht met duidelijke materiële consequenties. De aanvallen tegen de stad om rechten op te eisen of te usurperen, leverden de ambachtsheer tot 1650 als belangrijkste winst een stem in de vroedschapsverkiezing. Maar die stem kón doorslaggevend zijn.

De hoogste Vlaardingse ambtenaren, de baljuw-en-schout en de stadssecretaris waren een gevaarlijke derde macht, niet zozeer uit zichzelf als wel door het feit dat de twee personen gebonden waren áán en zich moesten identificeren mét het ambachtsheerlijk gezag. Het stadsbestuur had ze nodig, maar vertrouwde ze lang niet altijd. Zeker niet meer toen er in 1611 een ambachtsheer kwam die wilde meeregeren. Dat blijkt in 1612. De stad had de ambachtsheer dan wel een buiten alle proporties van discretie groot cadeau gegeven, maar bijna op hetzelfde moment, op 1 mei 1612, bepaalde de vroedschap dat de nieuw aan te stellen baljuw-en-schout Adriaen d'Overschie van Adrichem in zijn functie van baljuw niet langer deel mocht uitmaken van de vroedschap. En de stadssecretaris krijgt opdracht de notulen strikt geheim te houden. Hij mag ze alleen nog aan beëdigde vroedschappen laten lezen. De beslissing tot volledige uitsluiting van de baljuw-schout als medestadsbestuurder werd met algemene stem genomen (128). Overigens moet hier worden bijgezegd dat er al in 1604 bij enkele bestuurders twijfel was gerezen of de baljuw-schout in de vroedschap een stem bezat: besloten werd toen hem in ieder geval wel adviserend lid te laten blijven (129).

Als adviseur genoot de baljuw-schout voor 1612 duidelijk een groot prestige. De functionaris had de juridische kennis en het bestuurlijke inzicht die het gros van de vroedschappen en burgemeesteren toen zal hebben gemist. Zeker gold dat voor de periode kort na 1574. In 1583, toen er geld gevonden moest worden om de herbouw van de kerk voort te zetten kwam de baljuw met een van financieel inzicht getuigend voorstel, waarop met meerderheid van stemmen werd besloten „dat men den raet van den balliu volgen zoude" (130). In 1606 kreeg de baljuw-schout ontheffing van erfpacht voor goede diensten door hem gedaan „ende die hij noch sal mogen doen". Die laatste woorden moesten maar liever worden geschrapt, zo vond onze baljuw-schout. Aldus geschiedde (131). Dat was goed gezien van onze topfunctionaris. Duidelijk had de stad de baljuw toen hard nodig, om zijn kennis, zijn prestige, zijn invloed. Dat dit in 1612 iets anders was geworden had waarschijnlijk ook als reden dat de Vlaardingse vroedschappen een zelfbewuster slag mensen van betere scholing waren dan de stadsbestuurders van kort na 1574. De abruptheid waarmee de baljuw-schout bestuurlijk werd uitgekleed, kan in de dreigende nieuwe macht van de ambachtsheer hebben gelegen.

Het terugdringen van de invloed van de baljuw-schout ging overigens nog verder. In 1617 werd hem het recht ontzegd de vergaderingen bij te wonen van burgemeesteren, dat is het dagelijks bestuur van de stad, te vergelijken met het huidige college van burgemeester en wethouders. Ook uit de vergadering van weesmeesteren verdween de baljuw-schout (132). Uiteraard vond deze de voortgaande uitholling van zijn koninkrijkje maar niets. Ook hij speelde natuurlijk zijn machtsspel. Zo goed als zeker liep hij daarbij af en toe huilend naar de ambachtsheer nu en dan zijn medestander in het beperken van de vroedschappelijke macht. Maar hoe het ook zij, in 1643 wilden burgemeesteren eindelijk wel eens worden verlost van het „lang ende gestadich aenhouden" van baljuw-schout Adriaen van der Dusse om bij het vaststellen van de stadsrekening aanwezig te mogen zijn, naast de vroedschappen. En inderdaad nam Van der Dusse's eeuwige gedram een einde. Door het vroedschapsbesluit dat hij niks had te maken met het vertrouwelijke financiële beleid van de stad (133). Zo kwam langzaam maar zeker de bestuursmacht op een enkel punt wat meer waar die hoorde volgens het stadsbestuur, bij de vroedschap.

Ook in een ander opzicht nam in de zeventiende eeuw de macht van de vroedschap toe. Ten opzichte van de burgers. Weliswaar hebben die nooit hun vroedschap, zoals wij in onze tijd onze gemeenteraad, gekozen, maar zij hadden aanvankelijk toch wel een zekere controle op het doen en laten van het stadsbestuur. Alles wat de stad deed vond namelijk zijn administratieve neerslag in de stadsrekening. Wanneer die postje voor postje met luider stemme werd voorgelezen en gecontroleerd, of zoals dat

heette afgehoord, werd dit in 1581 en volgende jaren „in 't openbaer op het stadthuys gedaen met oepen deuren ende oepen veynsteren, in presentie van de balliu, schout, burgemeesteren, scheepenen, vroetschap ende omstanders" (134). Het is dezelfde openbaarheid die wij kennen bij raadsvergaderingen, kamerzittingen en processen. Het verschijnsel verdween in 1602. Toen werd bepaald dat voortaan de stadsrekening niet meer in het openbaar zou worden gedaan, maar „alleenlijck in presentie van de vroetschap in besloten camere". Ook de kerke- en de Heilige-Geest- of armenrekening zouden vanaf 1602 „in besloten camere voor dengheenen daertoe gecommitteert zijnde" worden afgehoord (135). Kennelijk geschiedde ook dát totdantoe in het openbaar. Het stadsbestuur sloot zich af voor invloed van de bestuurden, ging de absolutistische weg op.
Maar die tendens zien we ook in een andere rechtskring, in het kuipersgilde. In 1621 verzochten hoofdmannen van de kuipers het stadsbestuur het gilderecht in die zin te wijzigen dat zij hoofdmannen konden kiezen „sonder dat sij totte nominatie van deselve 't geheele gilde souden behouven te roupen". Of om het met moderne woorden te zeggen : het bestuur regelt alles, een algemene vergadering is niet nodig. Nu moet wel gezegd worden dat de gildebijeenkomsten niet uitmunten door discipline, vergadertechniek en respect voor wat een ander te zeggen had. Immers, de hoofdmannen klaagden steen en been over „iniuriën (beledigingen, onheuse bejegeningen), vloucken, mitsgaders ongeschicktheden dye in de vergaderinge van deselve hooftmans off gildebroeders" werden gepleegd (136). Een primitief en heetgebakerd volkje, deze kuipers.

Dat de macht en de rechten van Vlaardingen minder waren dan die van andere steden, hebben we al gezien. De stad verkeerde niet in een positie om veel gunsten bij privilege van de landsheer te krijgen. De ambachtsheer was via zijn benoemingsrecht een lastige en vervelende medebestuurder waar de meeste andere steden geen last van hadden. In de zestiende eeuw, zeker in de tweede helft daarvan, was de stad zo verloederd en arm dat ze geen deel ging uitmaken van het hollandse landsbestuur toen dit zich opbouwde en consolideerde. Dat landsbestuur bestond uit zes officiële grote en achttien kleine steden en de adel met één stem. Evenmin kreeg Vlaardingen een zetel in het College van de Grote Visserij, het hollandse haringschap, dat zéér verstrekkende bevoegdheden had. Een toestand die tot tegen 1800 zou voortduren, toen Vlaardingen al lang de grootste haringstad in Holland was en andere plaatsen, wél lid van genoemd college, nauwelijks meer ten haring voeren. Tegen deze discriminatie, tegen deze fixatie van een stand van zaken in de toestand zoals die tegen 1600 was, heeft Vlaardingen zich verzet waar het maar kon. Het stadsbestuur hield niet op met daarbij te betogen dat

Vlaardingen vanouds een grafelijke geprivilegieerde stad was met een stedelijke regeringsvorm. Wat de rest van Holland maar ten dele wilde erkennen. Immers, naarmate een stad meer privileges had, deed dit automatisch af aan de rechtspositie van andere stedelijke gemeenschappen. Het verdedigen van de eigen privileges en het betwisten of negeren van die van andere steden was een uiterst egoïstisch gevecht van allen tegen allen. Daarbij moest je elkaar voortdurend in de gaten houden. Dat kon alleen als je samen in Den Haag vergaderde, lobbyde, intrigeerde, nu eens dreigde dan weer vleide, soms hoffelijk was en dan weer grof. Maar Vlaardingen behoorde niet tot de club die het land bestuurde. Het ergste hierbij was wel dat het geen stem had over eigen zaken die in de landsregering werden behandeld. Anderen maakten uit wat goed voor Vlaardingen was, met het gevolg dat een en ander in plaats van goed ook wel eens kwaad kon uitpakken, zonder dat de stad er haar stem tegen kon verheffen. Een bijkomend gevolg was dat Vlaardingen in belangrijke zaken, bij voorbeeld met betrekking tot de ambachtsheer of de benoeming van de baljuw, relaties en ingangen miste die grotere steden welhaast automatisch hadden. Terzake van de haringvisserij gold in het College van de Grote Visserij in beginsel hetzelfde. Op heel wat punten behoorde Vlaardingen tot het achtergestelde en bevoogde platteland. We zullen zien waarbij en hoe dat tot uiting kon komen.
In 1611 had Vlaardingen een ontvanger van het lastgeld op de haring aangesteld. Dat lastgeld was een door het College van de Grote Visserij geheven retributie waaruit de begeleiding van haringschepen met oorlogsschepen, de zogenaamde buis-convooiers, werd bekostigd. Schiedam, Rotterdam en Delft protesteerden hevig tegen dit Vlaardingse optreden. Maar Vlaardingen trachtte voet bij stuk te houden (137). Ook deze kwestie was meer dan een prestigezaak. Waar het op aankwam was dat de concurrerende haringsteden Vlaardingen konden opzadelen met een door hén gecontroleerde en geïnstrueerde figuur. Zeker niet met de gedachte Vlaardingen materieel te bevoordelen. De stad begreep maar al te goed dat je een zaak als deze nóóit uit handen mocht geven als het maar éven kon. In 1614 stelde Schiedam de ontvanger voor Vlaardingen aan en deelde dit per brief aan het Vlaardingse stadsbestuur mede. Voor deze keer berustte de stad erin „om te houden goede eenicheyt met die van Schiedam", een diplomatieke reden (138).

Toen in 1621 het kohier van de duizendste penning, een landsbelasting op onroerend goed, moest worden samengesteld, bleek dat de instructie van de heren die dat vanuit Den Haag kwamen doen, sprak over „Schiedam ende alle plaetsen, dorpen ende gehuchten daeronder gestelt". Met andere woorden: Vlaardingen dreigde tot het platteland te worden gerekend in deze

zaak. Pas na veel over en weer gepraat, toen er geen enkel middel kon worden gevonden om de taxateurs tegen te houden, werd hun toegestaan hun werk te doen (138). De twee heren schatters namen overigens goed wraak voor het hun aangedane oponthoud. Door een onbeschoft hoge declaratie in te dienen voor de samenstelling van het kohier, die Vlaardingen zelf moest betalen, 186 gulden, waartegen de stad bij het landsbestuur protesteerde (139).

In 1623 kwam het tot een nieuw incident met Schiedam. Deze keer ging het over de inning van een andere landsbelasting, de tweehonderdste penning. Het Schiedamse stadsbestuur stuurde burgemeesteren de aanslagen toe met het verzoek die uit te reiken. Betaling moest in Schiedam worden gedaan en ook beroep tegen te hoge aanslagen kon daar worden ingediend. Vlaardingen accepteerde dit niet. De stad ressorteerde om te beginnen wat deze belasting aanging op geen enkele wijze onder Schiedam, zo stelde het stadsbestuur. Voor beroep tegen belastingaanslagen was voor Vlaardingse burgers de Vlaardingse schepenbank de competente rechter en niemand anders. Bovendien kenden de Vlaardingse bestuurders beter de financiële omstandigheden van hun eigen burgers dan dit Schiedammers mogelijk was (140). 1625 geeft het tweede bedrijf van deze belastingrel te zien. De Vlaardingse stadssecretaris had op de aanslagbiljetten de naam van de Schiedamse ontvanger door de zijne vervangen, hetgeen die van Schiedam ten zeerste misnoegde. Ze stuurden een serie nieuwe biljetten met het verzoek die uit te reiken en de oude in te nemen. Het Vlaardingse stadsbestuur bleef bij zijn een paar jaar geleden genomen besluit en zei dat de belasting te Vlaardingen zou worden geïnd en niet in Schiedam : geen enkele Vlaardingse burger kon tot betaling aldaar worden verplicht. En of het Schiedamse stadsbestuur nu maar niet langer wilde dooremmeren en verwarring stichten, of althans woorden van die strekking, dan kwam de zaak dik voor elkaar en kreeg de Schiedamse ontvanger heus al zijn centjes (141).

Weer een heel andere kwestie speelde in 1636. De hollandse landsregering verlangde van de vroedschappen een eed, waarbij zij zouden zweren geen schikkingen met belastingpachters te treffen terzake van verschuldigde accijnzen, een knoeierij die nogal eens voorkwam. De heren nu wilden die eed wel afleggen, maar ze zouden er zich van ontslagen achten wanneer zou blijken dat hun collegae in de erkende grote steden niet onder die eed stonden. Daarop bevéélt het landsbestuur de vroedschap de eed af te leggen en wel onvoorwaardelijk. En dat gebeurde (142).

Met Schiedam was het voor de zoveelste maal hommeles in 1659. Vlaardingen weigerde een verordening van het College van de Grote Visserij te publiceren die in zou houden dat Vlaardingse stuurlieden van het Schiedamse stadsbestuur hun

haringvangstvergunning zouden moeten ontvangen en in Schiedam hun eed doen. Ook weigerde Vlaardingen om in Schiedam zijn bestuurders belastingeden te laten afleggen. De Schiedamse heren moesten maar naar Vlaardingen komen als dat nodig was (143). In 1663 speelde een soortgelijke kwestie (144). In 1673 komt het verschil tussen stad en platteland opnieuw op een voor Vlaardingen ongunstige wijze naar voren. De Republiek had zonnekoning Lodewijk XIV misnoegd en nu kwam hij ons met zijn bondgenoten tuchtigen. De oorlog die in mei 1672 was begonnen, was geen gewone oorlog, maar voor de Republiek inderdaad een strijd om te blijven bestaan. Ook Vlaardingen moest mannen leveren voor de verdediging van het ten dode bedreigde land. Terzake van de weerplicht werd de stad beschouwd als platteland. Toen het aankwam op het aanwijzen van de mannen die het eerst zouden moeten uittrekken naar hun oorlogsbestemming, weigerden de kapiteins der schutterij tot loting over te gaan „voor ende aleer sal wesen affgedaen de saeck in questie, te weten off Vlaerdinghe een stadt is ofte niet". Dit ter ondersteuning van een verzoekschrift van de stad aan het landsbestuur om van het kolonelschap van het platteland bevrijd te worden, opdat de burgers op gelijke voet konden worden behandeld als die van andere steden (145). Dat laatste was waar het om ging. De hollandse burgers waren voor de wet niet gelijk. Op grond van de privileges hadden de poorters van grote steden meer rechten dan die van kleine en de laatste weer meer dan bewoners van het platteland. Dat Vlaardingen tot het platteland werd gerekend impliceerde meer dan alleen een beetje pesterij over de plaats van belastingbetaling en beëdiging. In een jaar als 1673 kon het met zich meebrengen dat Vlaardingse weerplichtigen in minder gunstige omstandigheden moesten dienen dan bijvoorbeeld Schiedammers. In dit licht gezien is het niet denkbeeldig dat Vlaardingen als plaats van vestiging minder aantrekkelijk was dan bij een betere rechtspositie het geval zou zijn geweest. De eeuwige strijd om als stad te worden behandeld had een véél hogere inzet dan oppervlakkige beschouwing doet vermoeden.

Er was nog een machtsfactor in de stad. De Nederduitse Gereformeerde Kerk. In de opstand tegen koning Philips II was het calvinisme een van de ideologische krachten geworden die de oorlog dreven. En toen dat resulteerde in de Republiek, een statenbond met als belangrijkste lid Holland, bleef het calvinisme, zou je kunnen zeggen, een onderdeel van de staatsfilosofie van de nieuwe natie. De al genoemde kerk werd de officiële kerk in de Republiek. Wat de steden betreft gold hetzelfde voor de lokale kerkelijke nederduitse gereformeerde gemeenten. De kerk bestreed de oude roomse leer uiteraard. In de vroege zeventiende eeuw was dat gevecht ongemeen fanatiek en fel. Mede omdat grote groepen van de bevolking nog rooms voelden en dachten, we

hebben dat al eerder gesignaleerd. De nieuwe kerk deed wat hij kon om al die mensen aan de „ware gereformeerde religie" te krijgen. De predikanten en ouderlingen van de nieuwe leer beijverden zich met alle inzet om het hele openbare en privéleven met het calvinisme te doordringen. We zeiden al eerder dat de nieuwe kerk op geestelijk gebied totalitair dacht. We hebben gezien hoe het Vlaardingse stadsbestuur het calviniseringsproces ondersteunde met zijn wetgeving.
Al dit soort dingen werd geïnspireerd, gestimuleerd en niet zelden op de spits gedreven door predikanten. Fanatieke mannen vaak, van het slag waar de van huis uit doopsgezinde en in het algemeen vredelievende Vondel in Amsterdam zo'n hekel aan had. Mannen die zo bezield waren van hun opdracht dat ze zich met alles en nog wat gingen bemoeien, tot het besturen van de stad toe. Je kwam ze in versterkte mate tegen nadat de Dordtse synode van 1618-1619 tot zijn veroordeling en uitsluiting kwam van de aristocratische, remonstrantse, „rekkelijke" oftewel libertijns denkende richting in de kerk, te identificeren met de machtige hollandse vroedschappen. De „preciezen" waren rechtlijnige scherpslijpers, puriteinen en gedrevenen, zoals je die vandaag veel tegenkomt in de extreem linkse sector van de politiek. Ook Vlaardingen kreeg in 1620 een nieuwe predikant, als opvolger van een afgezette remonstrant. Het was ds Ambrosius Janszoon of in het latijn Joannis, die hier vanaf 1620 tot zijn dood in 1641 zou staan. Een toegewijd man die zijn taak bloedserieus opvatte zoals we zullen zien.

In januari 1622 wist ds Ambrosius van de stad Vlaardingen en de ambachten Vlaardingerambacht en Zouteveen, die samen één nederduits-gereformeerde gemeente vormden, een bedrag van 350 gulden los te krijgen voor de armen. Vlaardingen en Vlaardingerambacht betaalden elk 150 gulden, Zouteveen 50 (146). Of Ambrosius' ijver alleen werd ingegeven door naastenliefde en de christenplicht om wie hongeren te spijzigen weten we niet. Er bestond ook de plicht tot bekeren. Wat dat aangaat was brood een probaat middel om mensen over drempels en twijfels heen te helpen.

Ook op juridisch-organisatorisch gebied was ds Ambrosius Joannis actief.Op zijn aandrang besloot de Vlaardingse wetgever op 5 september 1622 tot de instelling van een soort gerecht voor huwelijksaangelegenheden, oftewel Huwelijkscommissarissen (147). Het lag op zijn weg om dit te doen, omdat het huwelijk in die tijd in de eerste plaats een kerkelijke aangelegenheid was.

Over de theologische ijver van ds Ambrosius worden we ingelicht door twee incidenten. De eerste gebeurtenis dateert van eind december 1622. Maertgen Pieters, de vrouw van de zeilmaker Ariën Ariënszoon had op de schuit naar Rotterdam, in

aanwezigheid van verschillende stadgenoten, beweerd de dominee te hebben horen zeggen „dat kinderen, soo één van beyde ouders mer gelovich sijn, verdomt soude sijn". Waarop ds Ambrosius naar het stadsbestuur liep om genoegdoening te eisen, want hij achtte zichzelf en ook de kerkeraad in eer en goede naam aangetast omdat bovengenoemde opmerking ten enen male in strijd was met de opvatting van de kerk zowel als de predikant. Maertgen Pieters, door schout, burgemeesteren en schepenen ontboden, legde op het stadhuis een iets genuanceerder verklaring af. Nu zou de predikant alleen gezegd hebben dat „de kinderen van ongelovige ouders gebooren onsalich soude sijn", waarbij hij „datelijcken het wooreken onsalich" als „onreyn" had uitgelegd. Nadat Maertgen Pieters had beloofd om overal waar dat nodig was de zaak te rectificeren met te zeggen dat ze dominee verkeerd had begrepen, was de zaak opgelost (148).

Een ander incident vond plaats in december 1639. Ambrosius Janszoon was fors en dreigend toegesproken door de houder van de bank van lening Jan Pieterszoon, die de predikant onder andere te verstaan had gegeven nog iets meer voor hem in petto te hebben wanneer hij hem alleen zou tegenkomen op een rustige en duistere plek. Omdat hij zich daardoor als persoon en als predikant beledigd voelde liet hij Jan Pieterszoon ter vergadering van schout, burgemeesteren en schepenen ontbieden om hem tekst en uitleg te laten geven. Als binnenkomertje kreeg onze tafelhouder van de zeer arrogant optredende predikant toegevoegd dat „als niet compt tot iet, kan sichselven niet ende is allemans verdriet". En wel omdat hij had geluisterd naar de bedrieglijke raad van Satan, die hem zijn eerzaam beroep van schoolmeester en voorzanger in Woerden deed opgeven om aardse rijkdommen na te jagen. Immers, wie geld uitleent om daaraan te verdienen, is volgens eeuwenoude, overigens in 1639 al lang achterhaalde kerkelijke opvattingen, een woekeraar. Inderdaad verdiende Jan Pieterszoon zijn brood met tegen onderpand van roerend goed geld te lenen aan Vlaardingers. En daarmee was hij voor ds Ambrosius „voor Godt ende de menschen verdoemelijck". Want, aldus allerlei romeinse rechtsgeleerden die de predikant erbij sleepte, „woecker is de grootste peste, bij haer hebbende een beete als doet een feninige slange", of „woeckenaers sijn rovende dieven, ende noch veel érger, naerdien een dieff maer geordineert wert 't gestolen dubbel te vergoeden, maer een woeckenaer vierdubbel". En „Cato Censoris (sic) vergelijckt de woecker met een dootslach ende alsoff men een mensche daerdoor doode". Dit soort dingen had ds Ambrosius naar voren gebracht in preken die duidelijk aan het adres van Jan Pieterszoon waren gericht. Geen wonder dat de man bijna ontplofte van woede toen hij ds Ambrosius toevallig thuis bij de baljuw tegenkwam. Het eind van het liedje was dat de twee opponenten vrede sloten met een

handdruk (149). Merkwaardig is dat Ambrosius verklaarde de tafelhouder helemaal geen onaardige en onredelijke man te vinden. Voor ons is het moeilijk te vatten hoe je dan dergelijke vervloekingen over iemand kunt uitstorten. De hele situatie wordt gekenmerkt door een rare tegenstrijdigheid. Het stadsbestuur, bestaande uit mannen die naar Gods gebod zeiden te leven, gaf Jan Pieterszoon toestemming om bank te houden, waarop het geestelijke gezag de man in staat van doodzonde verklaarde, zonder dat stadsbestuur en geestelijkheid hierover in conflict raakten. Het lijkt of Gods woord aldus werd gewaardeerd: laat de dominee maar praten, liefst zó schrikwekkend, dat de rillingen je over je lijf lopen, dat hoort erbij, dat is stichtend . . . maar voor het overige heeft het dagelijkse leven eigen spelregels. Der vaderen godsvrucht viel nogal tegen. Met het in zijn uiterste consequentie doortrekken van de kerkelijke leer liep het nogal los.
Praten wilde ds Ambrosius altijd graag. Begin 1625 vroeg hij om bij de vaststelling van de kerkvoogdijrekening aanwezig te mogen zijn, „omme ten besten van de administratie te helpen debatteeren ende adviseeren". Zijn verzoek werd afgewezen. De schriftuurlijke bewijzen dat in oude tijden de dienaren des Goddelijken woords meebeslisten in het materiële kerkbeheer, door Ambrosius in overvloed aangevoerd, werden niet relevant geacht. De praktijk in de steden rond Vlaardingen was dat de predikanten buiten het financiële beleid werden gehouden, zoals dat in Vlaardingen door het stadsbestuur en de schepencolleges van Vlaardingerambacht en Zouteveen samen met de kerkmeesters werd gevoerd (150). Een jaar later begon ds Ambrosius er opnieuw over (151). Nu wilde het geval dat toen de voor ds Ambrosius negatieve beslissing werd genomen, de daarvoor medeverantwoordelijke burgemeester Gerrit Janszoon Brouck tevens ouderling was. En hém bleef Ambrosius met de zaak lastig vallen. Nu wist Brouck zijn twee functies goed uit elkaar te houden. Dat bracht met zich mee dat hij als burgemeester ds Ambrosius bepaalde dingen die hij wist niet mocht doorgeven en dat ook inderdaad niet heeft gedaan. En daarin nu zag de predikant aanleiding Brouck in 1627 als voormalig ouderling voor de kerkeraad te laten terechtstaan terzake van vermeende plichtsverzaking. De vlieger ging echter niet op. Het stadsbestuur liet ds Ambrosius op dit punt de nederlaag lijden. Door de kerkeraad duidelijk uit te leggen dat Brouck wat zijn kerkelijk handelen betrof vrijuit ging (152).

In maart 1630 verzorgde ds Ambrosius weer een nieuwe stunt. In aanwezigheid van de ambachtsheerlijke familie, de schout, de secretaris en nog anderen, verklaarde hij dat er bij de vroedschapsverkiezingen van 21 december 1629 onregelmatigheden waren gepleegd bij het tellen van de stemmen, waardoor niet Dirck Engelszoon op het kussen was gekomen, maar

Aryen Pieterszoon Bisdommer. De vroedschap was uiterst verbolgen. Ds Ambrosius kreeg het advies minder kwaaddunkend te zijn met betrekking tot het stadsbestuur. Hem werd gelast zich niet nog eens met de verkiezing van de magistraat te bemoeien. Van hem werd geëist de namen te noemen van de tien vroedschappen die naar zijn zeggen op Dirck Engelszoon hun stem hadden uitgebracht (153). Dat is de predikant niet gelukt. Komt het daardoor dat hij zich tot 1639 rustig hield, althans geen openbare opschudding meer veroorzaakte? De predikant heeft geen kans gezien het wereldlijk bestuur naar de hand van de kerk te zetten. Velen zullen zich verlicht hebben gevoeld toen de strijdbare, ongemakkelijke ds Ambrosius Janszoon in 1641 overleed.

KWESTIES VAN MENTALITEIT

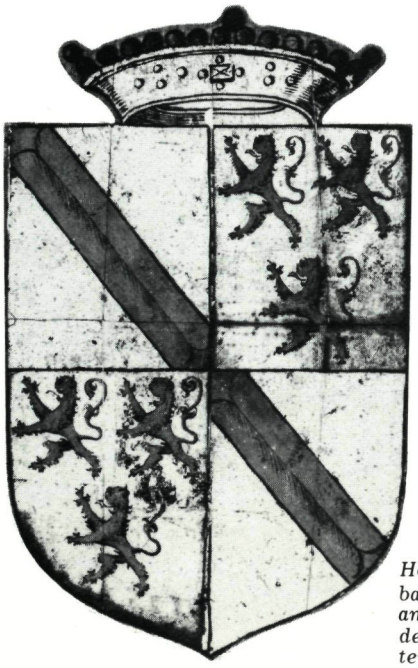
We hebben gezien hoe vanaf 1574 het middeleeuwse doen en denken zich langzaam maar zeker bewogen in de richting van de protestantse maatschappij die het zeventiende- en achttiende-eeuwse Nederland te zien gaf. Duidelijk is dat tegen 1650 de meerderheid van de bevolking tot de nederduitse gereformeerde kerk was gaan behoren: op een aantal van ca 3.400 inwoners van Vlaardingen, Vlaardingerambacht en Zouteveen, die samen één hervormde gemeente vormden, werden van 1647-1649 per jaar gemiddeld 96 kinderen nederduits-gereformeerd gedoopt bij een algemeen geboortepromillage van tussen de 30 en hooguit 50 (154). Maar de pogingen tot het werkelijk bijbrengen van godsdienstige opvattingen aan de grote massa mensen zonder enige school-opleiding en ontwikkeling zal vaak hooguit een schijnaanpassing hebben bewerkt. Dat tegen 1650 de meeste mensen in Vlaardingen hun kinderen nederduits-gereformeerd lieten dopen zegt niets van het gehalte en de werkelijke gerichtheid van het religieus denken.
Wat dat aangaat komen we iets vérder met de beschouwing van een reeks gebeurtenissen uit 1608. Een zekere Jaques Cunigam, een borduurwerker uit Schotland, trachtte toen in Vlaardingen aan de kost te komen door diverse zieke mensen thuis op te gaan zoeken en ze wijs te maken dat ze betoverd waren en „dat het quade menschen waren dye 't haer deden". Waarmee hij natuurlijk wel raad wist. Als je maar betaalde. Hoewel hij naar de mening van de Vlaardingse schepenrechtbank helemaal geen verstand had van het opheffen van betoveringen. Dat betovering mogelijk was werd algemeen aangenomen. Cunigam of Cunningham ging als volgt te werk. Een Vlaardingse familie waarvan de vrouw ziek was, had hij aangeraden om „over 't vyer te hangen een pot met seeckere vreemde substantie daerinne, ende deselve te doen syeden". Waarop, naar de duivelsbanner beweerde, degene die naar zijn zeggen de vrouw had betoverd, op bezoek zou komen. De betovering kon dan door de boosdoener

worden verbroken door het slachtoffer te zegenen. Arme bezoeker of bezoekster die naar de zieke vrouw kwam kijken tijdens het pruttelen van Cunigam's wonderpot! Arme Vlaardingers die door familie, vrienden en geburen van tovenarij werden verdacht. Het zijn er heel wat geweest. De Vlaardingse wetgever spreekt over een golf van verdachtmakingen, angst en paniek, waarbij iedereen iedereen aanviel en wantrouwde: „dat door eenige die vermoedende sijn ende hun laeten duncken dat sij off hare kinderen betovert sijn, veel twist ende kijvagie is rijsende, ende bij tijden de gehele buyrten in roere gestelt worden, dwingende, soe met dreygementen als anders, dengeenen daer sij quaet vermoeden op hebben van met toverie om te gaan, haer off hare kinderen te segenen". Cunigam wordt op 20 juni 1608 na op zijn knieën met gevouwen handen vergiffenis te hebben gevraagd en een uur aan de schandpaal voor het stadhuis te hebben gestaan, uit Vlaardingen verbannen. Twee dagen later verbiedt de wetgever om zegeningen tegen betovering te vragen of te geven, als in strijd met „den gront van 't woort Gods" (155). Primitieve angst en bijgeloof waren kort na 1600 in brede lagen van de bevolking sterker dan geloof in God. Het hele leven betekende een voortdurende bedreiging door alle mogelijke kwaden, waarvan de mensen de oorzaak niet kenden. De wereld zat vól demonen in de ogen van deze mensen.
Om enig inzicht te krijgen in de ontwikkeling van het politieke denken in het Vlaardingse, gaan we ons verdiepen in de vaandelaffaire van 1605. Toen in april van dat jaar de vijand bij een raid op Hellevoetsluis mensen gevankelijk had meegenomen, moest de ingeslapen Vlaardingse schutterij wakker worden. Het oude vaandel was kapot. Er werd een nieuw ontworpen, de twintig vroedschappen en de baljuw betaalden elk uit eigen zak drie gulden om het te laten maken. Sergeant Adriaen Joppen van der Wael gaf de Delftse kleermaker Gerrit Willemsen opdracht tot uitvoering van het door de vroedschap vastgestelde ontwerp, zij het met een door hemzelf uitgedachte wijziging. De man had als vooraanstaand rederijker gevoel voor theatraal feest- en vlag-vertoon. Luitenant Cornelis Corneliszoon Vlieger en kwartier-meester Jan Adriaenszoon Speck waren het volledig eens met de door hun medeschutter en medeschepen bedachte wijziging: het in het vaandel opnemen van het wapen van de officiële ambachtsheer, de graaf van Aremberg, die de Republiek als vlootchef van de zuidelijke Nederlanden ter zee bestreed. Dat was dan ook de reden dat de kapitein van de schutterij het plan minder geslaagd vond. De andere heren echter gingen door en haalden te paard, vanaf Schipluiden hun nieuwe vaandel vliegend binnen.

Daarop kwam de baljuw in het geweer. Hij vroeg Van der Wael en de zijnen of zij niet begrepen dat Aremberg de vijand was. Dat hadden de heren wel, naar ze zeiden, maar, zo hadden ze

gedacht, als Aremberg onze burgers op zee tegen zou komen, zou het vaandel waarmee Vlaardingen hem eer bewees, hem wellicht gunstig stemmen. Waarop de baljuw zeer terecht tegenwierp dat van Aremberg niets goeds viel te verwachten, „so over vijff jaren wel was gebleecken, doe eenige van haere burgeren die om den haringvaert uut waren, overboord geworpen werden ende een nieu buys in de gront gehackt werde". En hij verduidelijkte dat de weduwen en kinderen van deze mannen nog leefden; één van die weduwen was kwartiermeester Speck's eigen zuster. De drie schutters bleven echter weigeren het wapen uit het vaandel te snijden, ze zeiden dat alleen maar te zullen doen op last van de regering van Holland of de vroedschap. En verder dat ze met de baljuw niks hadden uit te staan in deze, die was maar knecht en geen meester. Het eind van het lied was dat de baljuw zelf, na overleg met burgemeesteren en enkele andere schepenen het wapen van Aremberg lieten weghalen uit het vaandel en vervangen door een stoplap van gelijke kleur, voor het de burgerij zou worden getoond.

Daarop ontketende de groep rond Van der Wael een volksbeweging tegen de baljuw. Er circuleerden zelfs gedrukte of geschreven gedichten in Vlaardingen over de baljuw als vaandelschenner. De baljuw was in gevaar. Van der Wael zag de messen der ware gerechtigheid al flitsen en brulde met zijn dronken kop over de straat „datter noch bloedige hembden om gedragen zouden werden".

Het wapen van graaf van Aremberg, ambachtsheer van Vlaardingen en Vlaardingerambacht, dat in 1605 uit het vaandel van de schutterij werd weggesneden en dat tevoorschijn kwam in een procesdossier.

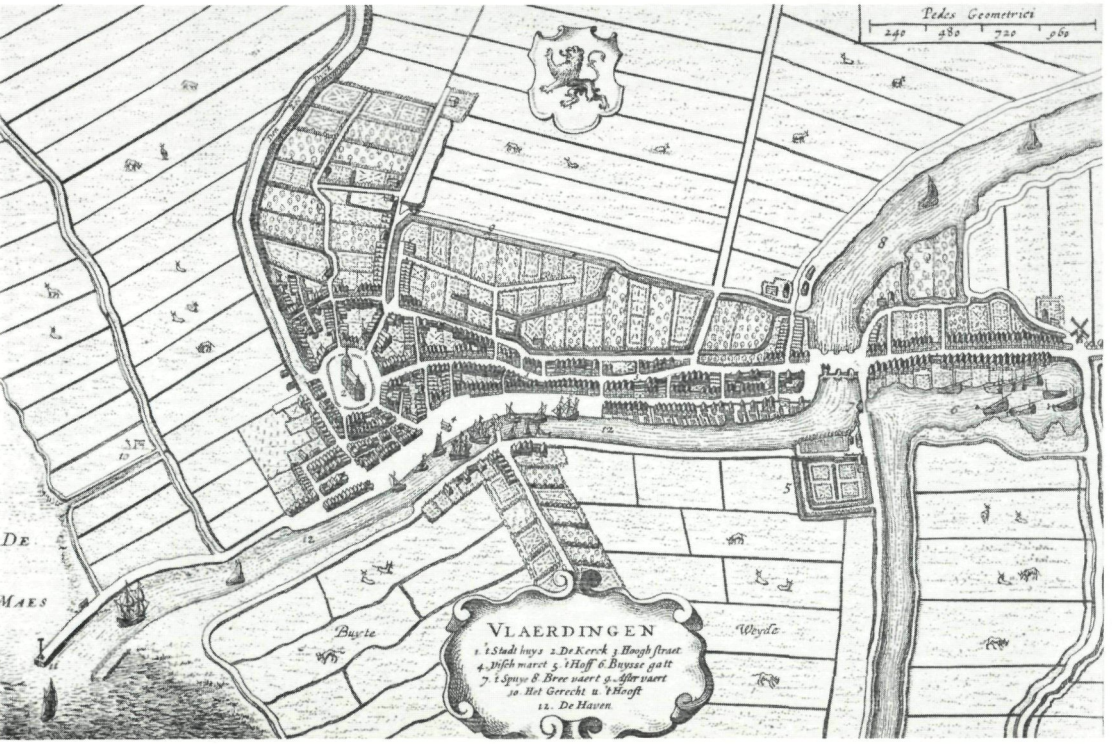
Bij die stand van zaken moest het wel tot een proces komen. Het Hof van Holland verweet Van der Wael, Speck en Vlieger dat zij niet hadden willen snappen dat het voeren van het wapen in een militair vaandel van iemand die „hem is dragende als medehoofd van den vijand" en die persoonlijk deelneemt aan de strijd tegen het vaderland, een laakbare zaak was. Van der Wael met zijn grote mond en zijn zotte initiatief werd veroordeeld tot een geldboete van 300 gulden. Alle drie dwarsliggers werd voor drie jaar het recht op het bekleden van publieke ambten ontzegd, ze verdwenen uit de vroedschap. Over Vlieger merkt de rechter op dat hij „een zoo groten papist (is) als men in Hollandt zoude connen vynden". En hoewel Speck en Van der Wael „somtijts wel ter predicatie plachten te comen", waren ze er sedert het vaandelincident „noyt (meer) innegeweest" (156). Maar voor ons komt het merkwaardigste nog : in december 1609 komen alle drie terug op hun oude plaats in de vroedschap (157)!
Het verhaal heeft ons heel wat te zeggen. Om te beginnen dat in Vlaardingen een rooms-katholiek iemand in 1609 nog volledig mee mocht draaien in het politieke leven. Dat ook kerkelijke onverschilligheid geen beletsel was om in de vroedschap te worden gekozen. Eveneens blijkt eens te meer hoezeer de baljuwschout als een vreemd element kon worden ervaren, als een knecht waarvan hogere gezagsorganen de meester waren. De hele vaandelaffaire was vooral een prestigeslag naar het lijkt, en geen gevecht met een diepere politieke achtergrond. Waarschijnlijk blaakten de mannen rond Van der Wael meer van pronk- en praalzucht dan van strijdlust. Schuttertje spelen betekende lekker stoer doen. Je inzetten voor zo'n abstractie als een vaderland was iets anders. De politieke blik van Van der Wael en zijn makkers reikte wat dit aanging niet verder dan het havenhoofd en de eigen neus. Het ontbrak deze mannen aan het besef van een strijd om het behoud van gemeenschappelijk beleefde waarden die werden bedreigd. Ze waren gelijk Wammes Waggel : het wapen van de ambachtsheer uit 1605, dat wanneer je er maar even over nadacht niet anders kon worden beschouwd dan als een verwerpelijk symbool van een tegen Holland gericht streven, vonden Van der Wael en zijn groep, „enigjes", een soort leuk speelgoed.

Het besef dat Holland samen met andere gewesten bezig was een natie te worden moest nog groeien. Dat was mede de reden dat de landelijke overheid er alles aan deed er bij het volk een nationale ideologie in te hameren. Door de steden op te dragen militaire overwinningen te vieren met trompetgeschal, het luiden van klokken en het branden van pektonnen, zoals in 1597 ter gelegenheid van de inname van Grol. De stadsrekening vermeldt: „Noch betaelt van deselve victorye, soo bij de trompetters ende als bij degene die de tonnen gestelt hebben, ende van 't luyen, 11 ponden 6 stuyvers" (158).

Trompetten, vaandels, beierende klokken en laaiende vuren in een inktzwarte nacht, die spraken de grote massa der mensen in 1600 aan, niet intellectuele vertogen. Die volledig ongeletterde mensen konden nog niet politiek denken, zij vóelden! Wat dit betreft is het trouwens de vraag of in 1978 de zaak wezenlijk anders is.

SLOTSOM

Wanneer we wat we gezien hebben nog eens overwegen, dan is het om te beginnen duidelijk dat Vlaardingen na een zestiende eeuw vol rampspoed die culmineerde in de totale verwoesting van de stad in 1574, in de driekwart eeuw die daarop volgde wat bevolkingsgrootte betreft verdubbelde van 1.500 naar 3.000 inwoners. Dat was een groei die in Holland niet opviel, maar die toch, absoluut en relatief gezien, als aanzienlijk mag worden aangemerkt. Deze groei had plaats ondanks de oorlog die tot 1648 toe Vlaardingen verlies op verlies toebracht door de operaties der vijandelijke kapers.

Plattegrond van Vlaardingen uit 1632.

Een groot probleem voor Vlaardingen was het geringe bebouwbare grondgebied, alleen de omgeving van de dijken, in

combinatie met een soort van bedrijf dat erg veel ruimte nodig had. De huizen, met in 1650 nog heel wat rieten daken, stonden dicht opeen, met op de bekrompen erven nog varkenskotten en hooibergen ook. Op straat werden netten geboet, zodat er voor de wagens vaak geen doorkomen aan was. De primitieve, arme en onontwikkelde bevolking miste begrip voor hygiëne. De goorheid en viesheid in de stad kon alleen worden bestreden met streng de hand te houden aan een eindeloze stroom verordeningen die steeds opnieuw moesten worden afgekondigd om enig effect te sorteren.

Hoewel de bevolking in de loop van de driekwart eeuw die we hier behandelen officieel althans voor een groot deel naar de hervormde kerk was overgegaan, kan niet gezegd worden dat Vlaardingen een stad was geworden met een al duidelijk openbaar reformatorisch karakter. Verboden van allerlei gedragingen die in strijd waren met de eerbaarheid en schaamte van de nieuwe gods- en mensbeschouwing haalden weinig uit. Pogingen om het hele leven, openbaar en privé, een calvinistisch stempel op te drukken, liepen vaak stuk op de maatschappelijke werkelijkheid van een vissersvolk dat conservatief gehecht was aan traditionele spelen, vermaken, gebruiken en ondeugden. De vroege zeventiende eeuw was duidelijk een overgangstijd: het oude was nog springlevend, het nieuwe een teer plantje dat om levensvatbaar te zijn op alle mogelijke manieren moest worden beschut. Aan de grote nederlandse beschaving van de gouden eeuw zal Vlaardingen niet hebben bijgedragen.

Gedurig lag de stad in de clinch met de ambachtsheer die zich inderdaad als bestuurder wilde laten gelden in plaats van genoegen te nemen met een positie van ceremonieel stadshoofd en grondbezitter. Met grote hardnekkigheid doch zonder resultaat ijverde Vlaardingen er voor om als echte stad te worden behandeld. Het geringe aanzien dat Vlaardingen genoot wordt ons omstreeks 1625 geschetst: „Vlaerdinge is op den dagh van heden verandert in de gedaente van een seer slecht dorp" (159). Meer dan zo'n armelijk dorp zonder enige allure was het ook voor 1574 nooit geweest, ondanks allerlei mythische verhalen van het tegendeel. Pas tussen 1574 en 1650 werd het stádje geboren dat vanaf omstreeks 1730 het belangrijkste visserij- en haringcentrum van ons land zou zijn.

Theo J. Poelstra.

NOTEN

1 Zaken van algemene bekendheid, die wij voor een deel uit de hier genoemde literatuur hebben geput, worden in dit artikel niet nader geannoteerd.

2 (Gualtherus Jacobi Masius). Dagboek van broeder Wouter Jacobsz. (= Werken Historisch Genootschap; vierde serie nrs 5 en 6). Groningen, 1959-1960, blz. 347.

3 Hetzelfde werk, blz. 363.

4 Dezelfde plaats.

5 R. Meischke. Vlaardingen in vogelvlucht. Vlaardingen, 1976, blz. 8.

6 H. A. H. Kranenburg. De Zeevisscherij van Holland in den tijd der Republiek (= Bijdragen voor Economische Geschiedenis; XII). Amsterdam, 1946, blz. 91.

7 Wouter Jacobsz. a.w. blz. 417.

8 Rechterlijke archieven Vlaardingen 1538-1811 (hierna als RAV aan te duiden), inv. Hoogendijk nr 150, Verklaringen ten overstaan van schepenen 1611-1643, folio 129.

9 RAV inv. nr 150, fo 125.

10 In Rotterdam komen midden zeventiende eeuw enkele kooplieden met de naam Van Regenmorter voor.

11 RAV inv. nr 150, fo 124vo.

12 RAV inv. nr 150, fo 125-125vo.

13 RAV inv. nr 150, fo 128vo-129.

14 RAV inv. nr 150, fo 126. Het moment van aankomst van de scheepsjongen maken wij op uit de datum van de verklaring, 27 mei.

15 RAV inv. nr 150, fo 126vo.

16 RAV inv. nr 150, fo 128.

17 RAV inv. nr 150, fo 128vo.

18 RAV inv. nr 150, fo 129vo-130.

19 Archieven Stadsbestuur Vlaardingen 1273-1813 (hierna te noemen ASV), inv. Hoogendijk nr 44, Resolutiën College van de Wet en Driegerechten 1604-1644, fo 4-4vo.

20 G. van der Feijst. Geschiedenis van Schiedam. Schiedam, 1975, blz. 104. Wie zich verdiept in de geschiedenis van Vlaardingen in de zeventiende eeuw raadplege ook vooral deze studie die handelt over een stad met een voor die tijd op veel punten gelijke structuur.

21 Dezelfde plaats.

22 ASV inv. nr 65, controleregister brandblusmiddelen 1610.

23 J. G. van Dillen. Summiere staat van de in 1622 in de provincie Holland gehouden volkstelling. In: Economisch-Historisch Jaarboek; dl 21. 's-Gravenhage, 1940, blz. 167-189.

24 ASV inv. nr 1, resolutiën vroedschap 1555-1617, fo 160-161.

25 ASV inv. nr 66, controleregister brandblusmiddelen 1645.

26 Al deze getallen uit ASV 60, poorterboek 1555-1725.

27 ASV inv. nr 44, fo 76-77 en 80vo.

28 ASV inv. nr 2, resolutiën vroedschap 1617-1699, fo 66-67vo.

29 Zie hierover Meischke. a.w. blz. 16.

30 RAV inv. nrs 93-96, akten van eigendomsoverdracht van onroerend goed ten overstaan van schepenen 1591-1624.

31 ASV inv. nr 52, keurboek ca 1582-1607, fo 7vo.

32 ASV inv. nr 52, fo 8vo.

33 ASV inv. nr 52, fo 45.

34 ASV inv. nr 53, keurboek 1608-1698, fo 10.

35 ASV inv. nr 53, fo 29vo-30.

36 ASV inv. nr 53, fo 130vo-133.

37 Dezelfde plaats.

38 ASV inv. nr 53, fo 35-35vo.

39 ASV inv. nr 53, fo 133.

40 Van der Feijst. a.w. blz 103-104.

41 ASV inv. nr 53, fo 9vo-10.

42 ASV inv. nr 52, fo 86vo.

43 ASV inv. nr 52, fo 87.

44 ASV inv. nr 53, fo 36.

45 ASV inv. nr 52, fo 75vo-76.

46 ASV inv. nr 52, fo 79.

47 ASV inv. nr 52, fo 90vo.

48 ASV inv. nr 52, fo 74vo-75.

49 ASV inv. nr 52, fo 90.

50 ASV inv. nr 52, fo 88vo.

51 Dezelfde plaats.

52 ASV inv. nr 52, fo 89vo.

53 ASV inv. nr 1, fo 255.

54 ASV inv. nr 106, stadsrekeningen 1593-1607, rekening 1603.

55 ASV inv. nr 52, fo 2-2vo.

56 ASV inv. nr 53, fo 4vo-5.

57 ASV inv. nr 53, fo 10vo (ongedateerd, ca 1625) en ASV inv. nr 55, fo 50vo (afschrift, met als datum van afkondiging 1 mei 1656).

58 ASV inv. nr 53, fo 28.

59 ASV inv. nr 44, fo 37 en 37vo.

60 ASV inv. nr 44, fo 37vo.

61 ASV inv. nr 44, fo 43vo.

62 ASV inv. nr 53, fo 172vo.

63 ASV inv. nr 52, fo 74.

64 ASV inv. nr 52, fo 87.

65 ASV inv. nr 52, fo 113.

66 ASV inv. nr 44, fo 17 en 17vo.

67 ASV inv. nr 52, fo 29.

68 ASV inv. nr 53, fo 6vo.

69 ASV inv. nr 44, fo 3.

70 ASV inv. nr 1, fo 314-315.

71 ASV inv. nr 1, fo 315-316.

72 ASV inv. nr 1, fo 328-329.

73 ASV inv. nr 1, fo 318.

74 ASV inv. nr 1, fo 326.

75 ASV inv. nr 53, fo 26.

76 ASV inv. nr 52, fo 110-112.

77 ASV inv. nr 52, fo 112vo.

78 ASV inv. nr 1, fo 158-159.

79 ASV inv. nr 1, fo 172.

80 ASV inv. nr 52, fo 90.

81 ASV inv. nr 1, fo 249.

82 ASV inv. nr 1, fo 205.

83 ASV inv. nr 44, fo 2vo.

84 ASV inv. nr 52, fo 58vo.

85 ASV inv. nr 44, fo 77vo-78.

86 ASV inv. nr 52, fo 44vo.

87 ASV inv. nr 52, fo 23vo-24.

88 ASV inv. nr 52, fo 61, beide data.

89 ASV inv. nr 53, fo 141-142.

90 Dezelfde plaats.

91 ASV inv. nr 53, fo 10vo-11vo.

92 ASV inv. nr 44, fo 14.

93 ASV inv. nr 44, fo 15.

94 ASV inv. nr 44, fo 15-15vo.

95 ASV inv. nr 44, fo 15vo.

96 ASV inv. nr 53, fo 145.

97 Zie hierover: Jan Rogier. Grietman De Mepsche en zijn heksenjacht op de Groningse sodomieten, in Vrij Nederland van 27 januari 1973.

98 ASV inv. nr 34, resolutiën College van de Wet 1652-1677, fo 71.

99 ASV inv. nr 52, fo 92vo

100 ASV inv. nr 52, fo 114vo-115.

101 ASV inv. nr 52, fo 57vo.

102 ASV inv. nr 52, fo 86-86vo.

103 ASV inv. nr 52, fo 56vo.

104 ASV inv. nr 52, fo 59vo.

105 ASV inv. nr 53, fo 5vo-6.

106 ASV inv. nr 53, fo 133-134vo.

107 ASV inv. nr 53, fo 134vo-135.

108 RAV inv. nr 95, fo 426vo-427.

109 ASV inv. nr 53, fo 5-5vo.

110 ASV inv. nr 53, fo 144vo.

111 ASV inv. nr 15, privileges 1273-1407, in vidimus van 1560.

112 Zie hierover F. W. J. Landsman. Het ambacht van Vlaardingen; dissertatie. Rotterdam, 1927.

113 J. Hoogendijk Kz. Het oud archief van de gemeente Vlaardingen. Vlaardingen, 1912, blz. 10 (schout), blz. 11 (burgemeester en schepenen), blz. 12 (secretaris).

114 ASV inv. nr 1, fo 340.

115 ASV inv. nr 2, fo 2vo-3.

116 ASV inv. nr 2, fo 6-7.

117 ASV inv. nr 2, fo 7-8.

118 ASV inv. nr 2, fo 8-9.

119 ASV inv. nr 2, fo 6vo.

120 ASV inv. nr 2, fo 9vo-10.

121 ASV inv. nr 2, fo 14-14vo.

122 ASV inv. nr 2, fo 34vo-38vo, 39vo-40.

123 ASV inv. nr 2, fo 43vo-44vo.

124 ASV inv. nr 2, fo 49vo-53vo en 54vo-55vo.

125 Hoogendijk. a.w. blz. 10.

126 ASV inv. nr 2, fo 65vo-66.

127 ASV inv. nr 34, fo 16vo-17.

128 ASV inv. nr 1, fo 341.

129 ASV inv. nr 1, fo 297.

130 ASV inv. nr 1, fo 156.

131 ASV inv. nr 1, fo 308.

132 ASV inv. nr 2, fo 2-2vo.

133 ASV inv. nr 2, fo 61vo-62.

134 ASV inv. nr 105, stadsrekeningen 1573-1592, onder meer rekening 1581.

135 ASV inv. nr 1, fo 279.

136 ASV inv. nr 44, fo 40.

137 ASV inv. nr 1, fo 336-337.

138 ASV inv. nr 2, fo 13-14.

139 ASV inv. nr 2, fo 18-18vo.

140 ASV inv. nr 2, fo 21vo-23.

141 ASV inv. nr 2, fo 26vo-27vo.

142 ASV inv. nr 2, fo 48-49.

143 ASV inv. nr 34, fo 18-18vo.

144 ASV inv. nr 34, fo 39.

145 ASV inv. nr 34, fo 84-84vo en 87vo.

146 ASV inv. nr 2, fo 15vo-16.

147 ASV inv. nr 44, fo 45.

148 ASV inv. nr 44, fo 47.

149 ASV inv. nr 44, fo 71-74.

150 ASV inv. nr 2, fo 25vo-26.

151 ASV inv. nr 2, fo 27vo.

152 ASV inv. nr 44, fo 54vo-56vo.

153 ASV inv. nr 2, fo 33vo-34.

154 Doop, trouw- en begraafboeken ... Zuid-Holland, inv. Brouwer afdeling Vlaardingen nr 2, doopboek Nederduitse Gereformeerde Gemeente 1646-1698.

155 RAV inv. nr 6, criminele rollen Vlaardingen en Vlaardingerambacht 1594-1611; ASV inv. nr 53, fo 1.

156 Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage: Archief Hof van Holland, „Criminele papieren", processtukken 1605-A; Collectie Bisdom, hs. cat. nr 129, Afschriften van en uittreksels uit criminele vonnissen van het Hof van Holland nrs 99-101.

157 ASV inv. nr 1, fo 325.

158 ASV inv. nr 106, rekening 1597.

159 M. Z. Boxhornius. Toneel ofte beschrijvinge der steden van Holland. Amstelredam, (1632), blz. 337.